

ВІННИЧЕНКОВА „СОНЯЧНА МАШИНА“

Виступ Винниченка, відомого своєю ролею в політичному житті України, утопічним романом „Сонячна машина“ справедливо викликав до себе великий інтерес з боку радянської суспільності. Значіння цього роману й інтерес до нього виходить за межі цінування просто його художніх властивостей. Нас цікавить ідеологія, яку відбито в романі, бо в ньому представлений цілий світогляд, що його автор намагається видати за ідентичний тому комуністичному світоглядові, виходячи з засад якого наша партія, пролетаріят, ціла країна ведуть велетенську роботу налагодження нового соціалістичного суспільства, нового життя, нової людини, нових відносин. Комуністичний характер свого роману Винниченко намагався довести в своєму „Одвертому листі дрібного буржуа“.

До спроби в художній формі, в утопічному романі дати конденсовану картину ідей, сподівань, уявлень, правдивих і утопічних, вигаданих про нове суспільство, про майбутній лад; ідей, які вироблялися у тих клас, що боролися за перебудування суспільного ладу на більш досконаліший і хотіли цей лад збудувати хоч силою уяви, щоб конкретніше, ясніше, ближче бачити й розуміти собі той ідеал, за який точиться боротьба,—завжди зверталася людська думка. І така спроба часто мала дуже велике, плідотворне значіння. Перше накреслення форм нашого соціалістичного ідеалу дав Томас Мор в „Утопії“—утопічному романі. Те, що в Томаса Мора виступало лише як утопія, в своєму завершеному вигляді стало у Маркса—Енгельса, як наука—науковий комунізм.

Основоположники наукового комунізму ніколи не намагалися дати картину справжнього соціалістичного суспільства. Більш за те, що дав Ленин у „Державі й Революції“, ми не маємо, та й не можемо мати, коли залишаємося на науковому ґрунті. Інша справа—письменник. Він оперує такими засобами втілення ідеалу, що дозволяють йому виступити за межі науки й увійти в галузь фантастики. Але, що важне, і художня фантастика, так само, як і наукове передбачення, мусить бути оперта на якійсь дійсності, на правдивому життєвому матеріалі, й з нього виходити. Тому найперше і найголовніше є—як письменник розуміє дійсність, як її оцінює, які бачить у ній рухаючі сили. В залежності від цього виростає художній ідеал майбутнього ладу. Він буде або цілком опертий на сучасному й прийдешньому, чи ж сприйме якісь його певні сторони, або буде цілковите й категоричне заперечення всього історичного й сучасного.

І так чи інакше письменник буде знаходитися тут або в межах того наукового чи філософського розуміння відношення історичного, сучасності до майбутнього, які створила і дотримується його класа, або, по формі і зовнішності, наближаючись до цього розуміння, дасть інше, по суті протилежне, що все ж таки буде належати якійсь класі, до

якої є найближчим ідеологічно письменник. Бо нема позакласових соціальних концепцій світу, крім явно абсурдних і незначимих.

Свою утопію Винниченко намагається видати за комуністичну. Значить ми маємо повне право шукати в ній у художній формі, одягнений в шати фантастики, марксистський комуністичний світогляд, науковий класовий світогляд пролетаріату. А це означає, перш за все, певне ставлення й оцінку життя, суспільства, його історії, певне розуміння його законів і рухаючих сил. Це значить, що за критерія, з яким ми будемо порівнювати погляди Винниченка, з повним правом мусимо взяти марксистський світогляд, світоуявлення і розуміння пролетаріату. Ми будемо вимагати, щоб художній вимисел автора виходив із засад і основоположень цього світогляду.

Такий спосіб дасть нам змогу з одного боку встановити соціологічний еквівалент „Сонячної машини“, а з другого боку соціологічний еквівалент Винниченка—її автора. Яким саме світоглядом керувався Винниченко, подаючи нам свій роман? Погляди якої класи на майбутнє він дав? В якому відношенні вони стоять до світогляду пролетаріату? Такий соціологічний еквівалент має глибокий політичний інтерес, бо він виявляє погляди на наше сьогодні й завтра не одного Винниченка, а цілої соціальної групи.

А Винниченко захопив якраз такі проблеми, такі сторони життя, які дуже близькі нам, цікавлять нас і так широко, що виявляють всю систему соціальних поглядів автора.

Роман захопив широке коло соціальних явищ. Ми переносимось у ньому на кілька десятиріч уперед за нашу добу. Імперіалізм доходить найвищого ступня розвитку. Весь світ, як ніколи раніш, виразно поділено на сфери впливу магнатів капіталу. Німеччиною, де відбувається основна дія, заправляє король гумових виробів Мертенс, президент Об'єднаного Банку Німеччини.

Рештки старої аристократії, нащадки бувшого імператорського і королівського дому Німеччини, придавлені й принижені новою фінансовою аристократією, не кидають ще надії, коли не на перемогу і реставрацію свого панування, то хоч би на помсту. Провідником цієї лінії є принцеса Еліза, спадкоємиця крові. Друга частина старої аристократії пішла на службу до нової.

На цьому тлі розгортається перед нами картина суспільного й політичного життя, виступають основні постаті й цілі соціальні верстви, виведені в романі. До них ми повернемося потім.

Та скоро ми переносимось на іншу площину. В тихій, самотній лабораторії, після 12-тилітніх наукових досвідів, доктор хемії Рудольф Штор винаходить сонячну машину, апарат, що за допомогою сонячного проміння робить споживною для людини рослину, усуває цілий тваринний світ, як посередника в годуванні між людиною й рослиною. Це цілком по-новому розв'язує проблему їжі, проблему добування хліба щоденного. Тепер це стає остільки легка справа, що майже зовсім не вимагає зусиль.

Вся суспільна організація, суспільні відношення, зв'язки, що до тепер будувалися і складалися навколо продукції їжі й підтримування фізіологічного існування людини, стають тепер цілком зайві, непотрібні. Тепер так легко кожний індивід, зовсім незалежно, без особливого напруження може собі здобути їжу.

Відбувається нечувана революція. На протязі короткого часу, без крові, без особливої боротьби міняється, вірніше, цілком руйнується вся дотеперішня економічна структура суспільства, а за нею політична, ідеологічна і всяка інша надбудова. Міняються моральні погляди,

змінюється побуті характер суспільних відносин, зникає усяка експлоатація, навіть можливість експлоатації людини людиною навіки усувається самим принципом сонячної машини: без власного поту не з'їси куска хліба.

Зникають усі ті нашарування, що утворилися в людині над її біологічною істотою на протязі всього історичного розвитку. Нищиться цивілізація, культура—все це тепер виступає беззмістовним, зайвим, губить сенс свого існування. Людина знижується до біологічного оголеного тваринного існування.

Такий стан цілковитої руїни тягнеться щось аж біля року. Людство опанувала цілковита апатія до всього суспільного, до всяких потреб, крім фізіологічних.

З Німеччини такий стан переноситься на всю Європу, потім Америку і опановує тут. „Зараза“ проникає і на Схід, але довго там терпить рішучий опір пануючих клас. І навіть в інтересах власної самоохорони Схід імперіялістичний намагається відновити старий лад у Європі та Америці. До цього моменту починає відроджуватися, відновлятися суспільне життя в Європі вже на новій основі. Окупація Німеччини, Європи й Америки армією Східних держав призводить до останнього змагання старого ладу й нового—сонцеїстичного. Нарешті перемагає сонцеїзм і вже без перешкод опановує всім світом.

На всьому цьому тлі виділяються три моменти, що загострюються Винниченком і заслуговують найбільшої нашої уваги. Характеристика і критика найвищого ступня розвитку імперіялізму і разом усієї до-сонцеїстичної доби. Сонцеїстична революція. І нарешті налагодження сонцеїстичного ладу. Сонцеїсти—це літературний псевдонім соціалізму, як його розуміє собі Винниченко.

Всі події в романі зав'язуються і розв'язуються в аспекті смакування половой проблеми. Тут виявляються певні тенденції автора, які стоять у зв'язку з цілим його світоглядом.

Винниченко вложив велику силу інтелектуального розмаху в свій роман. Його критика капіталізму в найновішій, зверхімперіялістичній його прояві, оцінка всієї прийдешньої людської історії, підкреслення і порушення великої кількості філософських, соціологічних, етичних і політичних проблем дуже гострі, глибокі і носять сліди величезного публіцистичного напруження. В кожному рухові, в кожному вислові героїв роману ви відчуваєте Винниченка, його внутрішню метушню, бачите його вперте перекошене напруженням обличчя, що намагається розв'язати проблеми.

Він то весь іноді втілюється в свого типа,—візьмемо, наприклад, Макса Штора,—і разом з ним переживає всі його внутрішні й зовнішні колізії. То—коли він захоплюється громадською справою; то боязно зраджує її; то падає в глибоку безодню самознущання, самокритики (Макс після невиконання доручення Інараку); то впадає в апатію (Макс після смерті Сузання); то разом з Максом підіймається над юрбою, кидає в неї замішання, й хижо, демонічно сміється, глузує з її звірячого жаку і розгубленості перед очима смерті. І разом пишається своєю могутністю над нею (Макс з бомбою в кешені в помешканні біржі).

То іноді, устами Труди, Душнера, Рінкеля і т. д. намагається висловлювати цілі філософські сентенції про суть всього існуючого, про людські ідеали, історію, людства і т. д.

В кожному типі, на кожній сторінці ви бачите Винниченка, що або захоплений й переживає разом з героєм, то моралізує то філософствує то ви бачите Винниченка-політика, що зводить рахунки з соціал-

демократією та глузує над усім і вся, то жорстокого, неблаганного критика. Через те—велика насиченість роману, велика скомплектованість думок і проблем у ньому, які захоплюють, полонять читача. Тут Винниченко виявив великий художній і публіцистичний хист. Зрозуміти як слід „Сонячну машину“ не можна, коли візьмемо якогось окремого типа і в йому будемо шукати втілення авторової ідеї; а лише тоді зрозуміємо коли візьмемо всю суму ідей роману, коли візьмемо до уваги, що автор використовує всіх без винятку типів.

* * *

Першу частину роману присвячену переважно характеристиці того суспільства, що склалося напередодні сонцеїстичного перевороту.

Це є суспільство тріумфуючого капіталізму в найрозвиненішій його імперіялістичній формі. Огидна, черевата потвора—капітал посів увесь світ:

„Хто пан і владика сучасности? На кричуще-золотому троні, по нігті в бріліянтах, до підборіддя в шовках і оксамитах, засідає всевладний, усекупуючий, усеграбуючий, усезадоволений капітал. Черевата потвора з вузьенькою крихітною голівкою самозакоханого кретина, с масними одвислими від самовпевнености губами, з вузлуватими руками професійного ката“. (Стор. 36, І).

Всі багатства світу, до найвищої міри, сконцентровано й централізовано в руках вершків фінансової аристократії. Але процес іде далі. Економічна всевладність банківського капіталу перетворюється в одверте політичне панування його королів. Увесь світ стає державою фінансового капіталу, король якого є монарх і повелитель всесвіту. Королівство Землі, Республіка Світу, що має стати дідизною найсильнішої фінансової групи буржуазії—ось та тенденція, за якою йде розвиток суспільства.

„О, це не фантазія, ваша світлосте, а неминуча конечність історії. Ви мабуть, ваша світлосте, не дуже пильно слідкували з вашого замку за ходом сучасности. А ви звольте, ваша світлосте, звернути ласкаво увагу, як ця концентрація національного багатства відбувається скрізь, скрізь по всіх країнах світу. Англія, Франція, Середня Європа, Америка, Африка, Азія, увесь світ, ваша світлосте, втягнений у цей процес. Всі багатства, вся промисловість, торгівля, вся продукція матеріальних і духовних вартостей життя—все це в руках невеликих центрів, банків. Ви подивіться, ваша світлосте, простим оком навкруги й ви побачите, яким скаженим, нестримним темпом, якими круговими вихрями все життя стремить до центрів. От коли закони життя планетарних світів ясно помітні й у житті людства. Кожне тіло до свого центру, а всі разом до єдиного, спільного всім центру. Людство, ваша світлосте, входить у нову фазу своєї історії. Настає доба Королів Землі Королів-Президентів. Подумайте тільки, ваша світлосте: Король Землі Король усіх народів і земель. Ім'я його лунає від краю до краю всієї поверхні земної кулі. Його сила й воля сягають на всі землі, моря, суходоли, острови.

Найменше сильце в якомусь глухому кутку Індії чи Гренландії чи Африки знає, поважає і слухається вселюдського короля. Що може бути на землі вище, прекрасніше за це! Ні, скажіть самі, ваша світлосте, чи могли ж мріяти про такий апогей слави й могутності наймогутніші монархи минулих віків? Що, ваша світлосте! І що ж, справді, перед сею величчю корона чи трон якогось там

декоративного, убогенького монарха, з голови до ніг облутаного боргами в банках? Жалощі тільки й більш нічого!

— Принцеса хмуро, притихло й задумливо водить пальцем по оздобленій золотом палітурці „теорії омнеїзму“.

— І народ того хоче?—Раптом, занадто недбало виривається з її тісно стиснених уст.

— А що таке народ, ваша світлосте? Мила собі поетична фікція, якої вживали доти, доки була корисна. Народу, як і пролетаріату немає, ваша світлосте! Є держава. А держава—це Фрідріх Мертенс, князівно. А коли Фрідріх Мертенс хоче того, то значить того хоче й Німеччина. Ну, й народ, коли хочете, ваша світлосте. Так, так, ваша світлосте, оцей самий фабрикант гумових препаратів. Більше ще, ваша світлосте; цей фабрикант гумових препаратів буде одним із перших Королів Землі. Королів Землі, ваша світлосте!“ (стор. 91—92, I).

Правда, ще не зникла демократична бутафорія республіканізму. Республіка, президент, кабінет міністрів, парламенти, але все це й існує, як додаток, зовнішня оболонка, яка ще по традиції прикриває всевладність некоронованих володарів світу. Гостро викриває Винниченко дійсну суть теперішньої державної машини. Це прислужники й виконавці волі в Німеччині правління Об'єднаного Банку, владикою якого є президент Мертенс. В других країнах та ж сама картина. Ось перед нами дійсна картина політичного життя всього світу. В ній ми бачимо, хто робить міжнародню політику і є хазяїном усього державного апарату.

„Макс не може спокійно говорити про цю всесвітню подію.

Світовий конгрес? Це та бутафорія, яку подихаюча буржуазія з такою помпою будує собі перед загином? Конгрес М и р у, який рішатиме всесвітню війну? Тільки слиняві соціал-демократи ще здатні широко бути дурнями й вірити в цю цинічну комедію. Конгрес, на якому Західній імперіялізм, що задихається від самого себе, має схопити за голову Східній? І в цьому є наближення соціалізму? Га? Чи в тому, що буржуазія добалакається до способів навіки обеззброїти пролетаріат? Га?

Це вже зовсім чорне скло. Чорно-кривава гримаса, без тіни рожевості.

„Народи вирішують свою долю“.

Ах, нахаби. Ах, циніки. Ах, соціал-демократичні йолопи, як вони вуха порозпускали. А хто ж то в вілі французького короля банкира Фуж'є диктує всім прем'єрам світу ту „волю народів?“ О, то собі невеличке приватне зібрання. От собі, знаєте, позліталися з різних країн Заходу приятелі й друзі та спочивають на березі зеленого Бретонського моря. Зовсім собі приватна, невеличка, але чесна кумпанійка, серед яких: Уїллем Брайтан—нафтяний король Америки, Азії й Європи, брати Фуж'є—королі Франції, Фрідріх Мертенс, король Німеччини, англійські королі й магнати. Всього душ тридцять. Дурниця. Вони абсолютно не мають ніякісенького відношення до Конгресу. Вони—не депутати парламенту, не міністри, не голови комісій, не президенти держав. Просто собі ніщо, нулі. І приватні знайомі. Катаються на яхтах, купаються, одне слово—одпочивають. І хіба що часом побалакають між собою про те та це, а між іншим і про Конгрес. А потім і з делегаціями. І дивись, яка кумедна річ: усе, що говорять між собою оті нулі, приватні знайомі, все те дивом якимсь у всіх промовах на

Конгресі що до слова повторюється. Які чулі „народи“ до своїх приватних пророків. Га?

А ще цікавіше, що в горах Швейцарії в затишному шале, з якого видно шапку Монблана, зібралася собі друга невеличка, але також чесна і цілком приватна кумпанійка з Японії, Китаю, Індії, Австралії, Африки. А на чолі її стоїть король бавовняних плантацій Японії, Китаю й Індії з островами. Японець, крихитний японець Ку-ту-яма, і так само кумпанійка ця ні в що не втручається; самі їхні народи рішають свою долю, а вони тільки так собі, теж приватно часом побалакають із своїми делегаціями. Але в Східних народів виявляється також велика чулість до приватних розмов своїх королів. Вони також що до слова повторюють швейцарські балачки.

От яка дивна історія.“ (Стор. 179-181. І).

Але не тільки уряд, державна машина—весь політичний механізм суспільства загарбаний до рук пануючої буржуазної групи. Всі політичні партії, організації, інституції, преса—все це слухняне знаряддя в руках того ж Мертенса, в руках тих же некоронованих владик. Всякі там парламенти, парламентські фракції, всі партії по-за парламентом, всі робітничі організації, всі професійні спілки й т. д.—все це трансформувалося, найшло своє певне місце в політичній машині імперіалістичного державного організму й служить вже не для зриву цієї машини, а навпаки, волею чи проти волі зміцнює її, стає необхідним моментом, без якого немислима вже сама машина. Так само, як і найзліші отрути, в певних пропорціях введені в людський організм, займають у ньому відповідне місце і вже не гублять його, а навпаки, посилюють його життєві процеси.

Єдиною організацією, що не вросла ще в цей політичний організм і веде якусь дійсну боротьбу, є Інарак, та й це малокровна організація, скоріш декоративна, ніж реальна сила.

Навіть більше, панування капіталізму не обмежується, так би мовити, командними висотами. Він поглинає все суспільство, заражає його своїм духом, деморалізує, робить його безвільним знаряддям своєї жадоби, наживи.

„Весь же народ згори до низу, до останнього наймита проїнятий духом цього Черева. Весь він проїдений болячкою наживи, весь очманілий од чаду фабрик, грюкоту машин, дзенькоту шклянок, весь насичений мораллю безмилосердної конкуренції, брехні, обману, образи слабшого, насилу, крові, глуму. Сучасна Німеччина—це залізобетонний дім божевільних, морально оголених, кижожорстоких і моторошно-нещасних істот“. (Ст. 31. І).

І ніякої темної плями на шляху тріумфального переможного шествія всевладного капіталу.

На випадок можливих спроб збоку пригнічених якимось чином кінчити це панування, існують цілком певні засоби—одверта сила, оперта на найвищу техніку та... соціалісти.

„Де-кілька поліцаїв, ваша світлосте, з науково удосконаленими газовими скорострілами, і багатотисячний натовп дурнів і шарлатанів буде в паниці тікати від них. За секунду такий скоростріл може убити тисячі людей... А крім того, дозвольте вам додати, ваша світлосте, що ми маємо таких чудових помічників, як самі панове-соціалісти...“

Наведемо ще одну цитату, щоб закінчити характеристику устоїв того суспільства, що його показує нам Винниченко.

... „Як вам відомо, соціалісти поділяються на різні партії, групи й секти, що вічно й люто борються між собою. Це, між іншим, знову показує нам, що навіть серед робітництва немає рівності. І серед нього є різні верстви з різними інтересами, що й кидають його на боротьбу між собою. Праві соціалісти, ліві соціалісти, старо-комуністи, неоконуністи, анархо-соціалісти, анархо-комуністи, активісти, пасивісти, інаракисти. І так далі й так далі, числа їм немає. Пролетаріату, як класи немає. Це вигадка теоретиків—економістів. Є різні собі більш-менш постійні групи з часто-протилежними інтересами. Завданням же мудрого Керманіча повертати всі ці сили так, як повертає віжками шестеро коней добрий візник. Повертати так, щоб вони самі в собі й з собою нищили руйніницьку енергію. І нова аристократія, смію вам сказати, ваша світлосте, блискуче справляється з цим найважчим завданням. Ви погляньте, ваша світлосте: робітничі організації виносять мало не половину всього населення Німеччини. В парламенті робітничі партії становлять абсолютну більшість. Здається треба їм тільки організуватись і все буде по глаголу їхньому, а насправки вся сила, вся влада в нас, невеликої купки вибраних людей. І ми не боїмося ніяких загроз, ніяких прийнятих чи неприйнятих законів, ніяких страйків і революцій. Ми—велика, непереборна, самодержавна сила“. (Стор. 89—90, I).

Так перед нами розстилається всевладна могутність капіталістичного панування.

Ми можемо підкреслити у Винниченка чимало позитивних, критичних думок. Це його критика буржуазної демократії, всіх одих демократичних привісок, як парламентів, боротьба партій на ґрунті легальності й т. д., і т. д., які не грають ніякої ролі, крім зовнішнього оздоблення диктатури буржуазії. Гострою його критика стає тому, що він показав ролю всіх цих інституцій в умовах найвищого імперіялістичного розвитку і найодвертішої диктатури фінансової буржуазії. Довів зміст їхнього існування до логічного кінця і цим виявив їх абсурдність, як гарантії демократії свобод і т. д.

Гостра і спустошлива критика різних соціалістичних партій і особливо соціал-демократії. Ось, наприклад, ще одна характеристика:

„Так, розуміється, це нормальний наслідок соціал-демократичного болота. Довго в ньому сидіти небезпечно для здорової людини. Розуміється, після соціал-демократії залишається або в анархо-натуралісти, або в шпики детективи кидатися—цілком зрозуміла реакція“ (Стор. 102, I).

Для нашого читача все це не нове. Та Винниченко вкладає сюди стільки запалу, так влучно схоплює характерні ознаки, що його критика може претендувати на позитивне значіння. Він одкриває вогонь по всьому імперіялістичному фронту. Проти всього, що несе за собою імперіялізм, Винниченко виступає з усією силою огиди, призи́рства й протеста.

Це на перший погляд може видатися дуже революційним. Але придивимося до всього цього малюнка ближче, розглянемо дійсну природу цього протеста й тоді нам ясніше стане, від чийого імені виступає Винниченко в ролі критика, чого вона варта—його критика й протест.

Цілком по-новому розуміє Винниченко дальші перспективи суспільного розвитку. Безпосередньо за нашою добою починається нова фаза розвитку капіталізму в його найвищому імперіялістичному вигляді,

що в принципі відрізняється від усіх попередніх. Це зовсім новий тип капіталістичного суспільства — могутнього, монолітного, що виключає будь-яку можливість знищення його на підставі внутрішніх іманентних його протиріч. Ні в середині, ні зовні цього суспільства ми не бачимо таких причин і таких сил, що могли б протиставитися, опанувавши всим світом, новій фінансовій аристократії, й покласти край капіталізмові.

Бо розвиток імперіялізму пішов таким шляхом, що буржуазія консолідувалася в єдину монолітну класу й увесь час іде в гору на чолі з новою фінансовою аристократією й являє собою єдину, могутню, класово-спаяну силу.

Зовсім протилежним напрямком пішов розвиток працюючої й пригнобленої верстви людства. На цьому полюсі ми не бачимо збирання й концентрації класових сил. Навпаки, відбувається процес класової дезорганізації. Суспільна диференціація пішла в такий спосіб, що працююча верства людства не складає тепер єдиної класи, а розпадається на невеликі соціальні групи, з різними, здебільшого протилежними й часом ворожими інтересами, що ведуть між собою постійну боротьбу й нищать в собі можливість опору і руїницьку для капіталізму енергію.

На це спирається економічна й політична могутність нової фінансової аристократії й незламність капіталістичного суспільства. Винниченко уперто увесь час підкреслює момент могутності, величчя, незламності, не жальючи для цього фарб.

В такому змалюванні майбутнього суспільства ми маємо цілком оригінальну концепцію перспектив суспільного розвитку, яка вимагає особливого загострення нашої уваги.

Невірно буде зрозуміти оце все змалювання могутності й величчя зверх—імперіялізму, непорушності капіталізму, як просто літературний прийом, який необхідний був Винниченкові, щоб яскравіше відтінити ролю соняшної машини, велику її руїницьку силу.

Це, розуміється, буде невірним уже тому, що „Сонячна машина“ не є авантюрницький роман, в якому автор використовує всі необхідні засоби: перекручення, перебільшення, щоби найбільше підкреслити особливо ефектні моменти, щоб більше ошелешити свого читача. Так підійти до Винниченкової „Сонячної машини“—це значить аж нічого в ній не зрозуміти.

„Сонячна машина“—це ідеологічний роман. В цьому й полягає його характерна й своєрідна особливість як літературного твору. „Сонячна машина“ дає нам в першу чергу думки й світогляд, окрім художніх образів. Її характерні ознаки є ідеологізм; лише потім уже—естетизм. І тому ми мусимо приймати її не як символічний твір, а як справжній реалістичний, при чому реалістичний—ідеологічний.

Не можемо ми погодитися з думкою О. Білецького*, який вважає „Сонячну машину“ за символістичне відображення СРСР, нашої революції, і схиляється до того, щоб до цієї символики й звести соціальний зміст роману. О. Білецький пішов просто за вказівками Винниченка в його „одвертому листі“, що в ньому він пропонує широкому загалу розуміти його „Сонячну машину“, як втілення ідеалів і принципів нашої революції, весь роман в цілому, як художній відбиток СРСР. Тут О. Білецький забув те мудре правило, що не завжди автор є найкращий і найоб'єктивніший коментатор ідей свого твору, що завжди потрібна самостійна критична аналіза.

Ми інакше розуміємо основну установку „Сонячної машини“.

* Див. статтю „Сонячна машина“ В. Винниченка „Критика“, ч. 2, 1928.

Не нашою революцією зайнятий Винниченко в своєму романі, а самим собою, не в змислі колування в своєму особистому „я“ (це також займає своє місце), а в тому змислі, що Винниченко робить певні підсумки свого ідеологічного шляху, дає досить розгорнене накреслення принципів того світогляду, що склався у Винниченка після довгих його ідеологічних блукань і шукань. Ми не говоримо про Винниченків світогляд на сьогодні, бо не виходимо за межі „Сонячної машини“.

Винниченко в „Сонячній машині“ взявся за аналіз і критичну переоцінку всієї суми уявлень про закони й перспективи суспільного розвитку, про характер суспільного прогресу та його рушійні сили, що існували до-тепер і що складають суть революційної, марксистської, пролетарської теорії. Винниченко робить підсумки своєму дотеперішньому відношенню до марксизму. В результаті він не стає на ґрунт марксизму, а виступає з власною своєрідною його ревізією. На цій підставі Винниченко розвиває свої політичні, соціологічні, філософські й т. д. погляди. Але Винниченко дає не лише критику, а й концепцію.

І от з такою власною концепцією виступає Винниченко, оцінюючи найближчі перспективи розвитку суспільства, його рушійні сили. І тому ми мусимо з належною увагою поставитись до накресленої Винниченком картини імперіалістичного суспільства другої половини ХХ століття. Бо в ній з одного боку ми маємо його власне розуміння не так далекого майбутнього, а найбільше—оцінку тенденції розвитку нашого теперішнього суспільства.

Врешті „Сонячна машина“ досить таки стосується нашої революції, хоч і мало згадується про неї. Але стосується не як спроба втілення її принципів у художній формі, не як спроба в художній формі, так би мовити, піднести її (революції) значіння. Зробити близькою цю революцію широким читацьким колам не лише через розум, але й через естетичне відчуття.

Звичайно, навіть не маючи пролетарського світогляду, але стоячи в принципі на боці нашої революції, Винниченко міг би дати спробу художнього втілення, „учуднення“, як каже О. Білецький, нашої революції.

Тоді б це не була „Сонячна машина“. Винниченко міг би по-своєму, дрібно-буржуазному зрозуміти нашу революцію. Він міг би бути тут навіть шкідливим. І все таки це не було б тим, чим є „Сонячна машина“, бо ми ж бачили у Винниченка позитивне ставлення й позитивну оцінку нашої революції.

Ми би вказували на неправильність розуміння, старалися б виправляти авторові помилки, маючи на увазі, що він виходить із бажання правдивого відображення революції, яку він дійсно вважає видатнішим явищем суспільного прогресу. Але вся ж справа в тому, що саме цього й немає в „Сонячній машині“. Винниченко виступає в ній не зі спробою художньо урозуміти нашу революцію, а з послідовною критикою її, з запереченням за нею будь-якого історичного сенсу й будь-якої позитивної ролі здійснення соціалістичного ідеалу. Це є цілком від'ємна критика. „Сонячна машина“ в тій частині, в якій вона стосується СРСР, є протиставлення тому шляху, який вибрав пролетаріат в СРСР для здійснення соціалізму, іншого, цілком протилежного, що абсолютно відкидає наш шлях. Тут Винниченко виступає не як принципіальний прибічник нашої революції, а як принципіальний ідеологічний її ворог.

Коли б Винниченко стояв на іншій позиції, тоді надзвичайно дивний і невинуватий був би той факт, що в „Сонячній машині“, в романі,

що дуже докладно аналізував суспільні явища, нема ні згадки, ні навіть натяку на СРСР, на нашу революцію, ні на нашу добу взагалі, як на дуже важливі в справі наближення до соціалістичного суспільства фактори.

Не побачимо ми СРСР в романі з точки зору позитивної її характеристики й оцінки, навіть користуючись останніми вказівками Винниченка, що дав він в „одвертому листі“. Адже ж СРСР є не лише сума принципів і гасел, а це є якась реальність і така, що її відчуває весь світ. І навіть припустивши близьку загибель СРСР, все ж таки історичне значіння існування першої великої робітничої соціалістичної держави і політичне й економічне настільки великі, що якісь згадки і якісь сліди від її існування в капіталістичній системі світу, принаймні в Європі залишилися би. За Винниченком ніяких змін в столітньому розвитку капіталізму не сталося.

Нам можуть закинути, що Винниченко писав утопічний роман, а тому він міг побудувати дійсність, яка нічого спільного з реальною історичною дійсністю не має й тому цілком зрозумілим є упущення СРСР. Але справа в тому, що по суті „Сонячна машина“ також мало являється утопічним романом, як і авантюристичним. Винниченкові потрібна була лише форма утопічного роману, просто як канва для викладу свого світогляду. Та й у самому романі ми подибуємо вказівки про те, що збудовану ним дійсність Винниченко ув'язує якось з нашою добою, він згадує добу струсів, добу війн і революцій, які переживала Європа.

Ми не можемо вважати тому за випадок відсутність згадки про СРСР в романі. Винниченко зовсім свідомо вжив тактику замовчування історичного значіння й історичного існування СРСР і нашої революції. І це замовчування ховає в собі цілком певну тенденцію. Ця тенденція є — зменшити, обезцінити історичну роль нашої доби й її основних чинників. Показати, що історично все повернулося зовсім навпаки, не на зруйнування капіталістичного суспільства, а навіть сприяло його зміцненню, піднесенню. Про це красномовно говорить такий уривок:

„Минули доби війн, революцій, доби струсів, нищення й розпорошування вікових надбань, загартували наступники, викликали протилежну енергію збирання, скупчування, концентрації. Що на початках двадцятого століття здавалося би було неможливим, фантастичним, те тепер здається цілком нормальним, законним і необхідним“. (Стор. 87, 1).

Глузування вже звучить далі:

„Пишайся, Німеччино! Ти досягла найвищої слави. Століття твоєї боротьби, грім твоєї славетної зброї, десятиліття тяжких поразок, іспитів, ощадностей, збирання сил, твоя вперта невтомність, шляхетна сувора брутальність, твоя кров, піт, праця — все кінцем кінцем утворило Мертенса“. (Стор. 8, 1).

Винниченко не хоче навіть поставити Жовтневу революцію в особливе положення в порівнянні з попередніми буржуазними революціями. Він згадує про добу революції, про століття розвитку капіталізму так, ніби жодної різниці між Жовтневою революцією 1917 року в Росії й, наприклад, між революцією 1830 року у Франції, революцією 1848 року в Німеччині, Австрії, навіть Італії не було. І цим зводить величезну, що повертає розвиток світу, революцію на один рівень з заурядними буржуазними революціями.

І от тут вияснюється дійсне значіння постійного підкреслення того, що розвиток капіталізму в першій половині двадцятого століття пішов по шляху величезного зміцнення й підвищення. Раз капіталістичний організм не тільки не зазнав поразки, а навпаки—виріс та зміцнів у наслідок, чи не зважаючи на нашу революцію, то Винниченко цілком правий, коли визнає за недостатні, за неправдиві, за неварті уваги і навіть шкідливі ті методи, якими здійснює ідеал соціалізму пролетарська революція в Росії й на Україні для світового пролетаріату. І досвід цієї революції Винниченко відкидає, як негідний, не використовуючи ані крихти з нього, — й проблему соціальної перебудови взято в цілком іншій площині. От у чому полягає одне з основних завдань першого тому „Сонячної машини“.

Чи є тут у Винниченка якась непослідовність? Чи не перебільшуємо ми, що висловлені тут ідеї роману вважаємо за Винниченкові? Гадаємо, що не перебільшуємо, так само, як і не вбачаємо непослідовності у Винниченка.

Бо коли він, називаючи себе соціалістом, боровся зі зброєю в руках проти соціалістичної країни, в якій пролетаріат робить спробу здійснити соціалізм за вказівками основоположників наукового соціалізму, під керівництвом Леніна, за досвідом минулої класової боротьби пролетаріату; коли Винниченко, залишаючись соціалістом, вважає можливим повернення на Україну єдино тому, що диктатура Політбюро є переносніша, ніж диктатура фашизму, а не тому, що на радянській Україні є єдина можливість практично будувати соціалізм, то Винниченко не був непослідовний. Тому, що весь час він мав у себе своєрідний ідеал соціалізму й своєрідні способи його здійснення, і от він зараз виклав його нам в „Сонячній машині“. Інша справа, що то є химерний ідеал, як і химерний програм його здійснення. Може ж гора родити мишу.

* * *

Та не тільки нашу революцію засуджує Винниченко. Він виходить далі й виступає з гострою критикою проти революції взагалі, як за собу розв'язання соціальних протиріч. Ми говоримо про революцію в історичному розумінні, про революцію, як її розуміє марксизм, революцію, що виростає на ґрунті протикласових протиріч і яка є продуктом організованої класової боротьби з метою повалення існуючого ладу, бо революцію дає й „Сонячна машина“, але вона нічого спільного не має з нашим розумінням революції.

Винниченко зовсім не вважає революцію за прогресивний і рухаючий історію принцип. То було величезною історичною помилкою шукати виходу в революції. Це була марна трата людської енергії, бо з рештою всі революції ні на крихту не змінювали стану речей, ні на крихту не рухали суспільство вперед.

„Бідна стара Європа: стільки вона проковтнула тих воєн, революцій, стільки на своєму віку лигала крові, алкоголю й усякого безумства—і таки лишилася досі тверезою. І раптом сп'яніла, скатилась од маленького скла“. (Стор. 97, II).

Та не тільки революції вважаються за манівці людської історії, помилки, даремність. Вся історія людства в її сукупності була судильна помилка, були жахливі, безповоротні, тепер уже, манівці. Вся минула історія видається нам лякаюче порожньою, беззмисловою. Куди зникло багатство стимулів, що лежали в основі людського прогресу? Все так просто, мізерно просто...

„А що робило людство минулої епохи? Билося за те, щоб бути ситим, щоб мати „жуйку“, щоб лизати своїх дитинчат і обніматися самиць-самців. І всі ці університети, лабораторії, біржі, залізниці, суди, банки, фабрики—все те кінець-кінцем служило тільки цьому. Люди засоби робили цілями, обожили їх і тепер труять себе через те, що ці засоби стали зайві“. (Стор. 54, III).

Тут ми бачимо спробу переоцінки всіх цінностей, що історично їх адобувало й виробляло собі людство.

Винниченко з жорстокими ударами накидається на всю культуру—матеріальну й духовну, що склалася в наслідок історичного процесу. Від усього цього до всієї минулої історії людства Винниченко підходить, як до такого, що є зовсім непотрібне й мусить бути до щенту, без останку знищене. „Сонячна машина“ в нього є:

„Страшної нечуваної сили бомба. Такої сили, що висадить у повітря всю історію людства“. (Стор. 120, II).

Та не тільки зовнішня культура, здобута людством, є зайва. Те, що втілювалося в людину протягом довгих віків суспільного розвитку, що складає специфічно людське й відрізняє людину від тварини, теж стало зайвим при сонячній машині і мусило бути скинене, відкинуте людиною.

„Скільки тисячоліть людина втирала в себе красу й святість і переконання своєї відмінності від тварини, що почала справді ніби відрізнитись від неї кольором своєї шкіри, але сонячна машина за кілька місяців постирала всі сліди тисячолітніх натирань і виявляється, що ніякої святости, відмінності люди в себе не втерли: їм так само потрібна краса і святість, як воліві, що, ремигаючи, лежить у власному гноеві“. (Стор. 92, III).

Отже, ілюзією було думати, що людина далеко пішла по шляху відмінності від тварини: історія дуже мало змінила людину, і тут вона нічим особливим себе не виправдує.

„Вищі інтереси“, „ідеали“ людства, служіння яким іноді ставало для цілих поколінь метою життя, є знову не що інше, як заблудження. Людство створило ці всі вищі інтереси для того, щоб дурити себе.

„Чорно-срібний лицар із бровами, як дві пухнаті гусениці, посміхається: вищі інтереси. Маленька люба дівчинка чує такий трепіт перед „вищими інтересами“? Наука, мистецтво, політика, бухгалтерські „цифри“? Так страшно? Але нехай дитинка не боїться, це тільки змодернізовані старі фетиші зі страшними й поважними пиками, якими жреці лякають свою паству. Вся людська наука, всі вищі, нижчі і всеможливі інтереси мають кінець-кінцем одну ціль: знайти як найлегші, як найекономічніші способи годувати, одягати людей, лікувати їх від хвороб і зручніше влаштовуватися в помешканні. А мистецтва розповідають, як саме люди роблять ці немудрі речі, як вони гризуться між собою, як радіють, як нудьгують, та ще як кохаються. От і все. І нічого тут ні вищого, ні нижчого немає. А що вчені політики, поети, міністри і інші жерці люблять робити страшно строгі важні фізіономії, то цього не треба лякатися, бо це часом є для них тільки спосіб легше здобути собі що їсти та пити. Вони люблять називати себе всякими гучними словами—геніями, святими, героями, так і в цьому нічого страшного немає; колись римські імператори називали себе богами, та й то вся їхня божеськість виявлялася ні в чому іншому, як усе ж

таки в тому, що вони добре їли, пили, одягались та кохали жінок. І весь зміст і значіння всіх богів усіх релігій, усіх малих і великих філософій, усіх молитов людей, усіх їхніх „святих“, „високих“ ідеалів, відкинувши форму, зводяться от до цієї простенької убожескості римських імператорів.

Ах, любя, маленька, бідна дівчинка, вона ще має цю зворушливу первісну побожність перед „вищими інтересами“? Так, так. Це доля всієї людськості: спочатку облутати себе з усіх боків божками, а потім усе життя виплутуватись із них, щоб на кінці побачити, що людина є звичайнісінький звір—злий, жадний, жорстокий, брутальний, вічно голодний, вічно жирущий, на всіх рівнокаючий, до всіх хижий, з усіма підлий і безмежно егоїстичний“. (Стор. 59—60, II).

Ті ж самі думки розвиваються в іншому місці.

„Хе. І біля двох тисяч літ живе ця безглузда брехлива нісенітниця, і всі розчулюються перед нею, і всі, навіть соціялісти, вважають її за святе ідеальне вчення. Величезні філософи людства віків на всі лади пережовують її, відновляють. Всі зелені, порохняві діди, всі оці Канти, Толсті, Маєри—всі нею зашіптують свої молоді пакості, всі нею консервують свої немощні віки. Егоїзм—ваша універсальна любов, зелені діди. Чуєте ви? Жорстокий, злий, тупий, ліцемерний егоїзм“. (Стор. 116, I).

Здається, що Винниченко тут цілком по-революційному виступає руйначем старо, буржуазної ідеології, науки і т. д., яка облутувала мізок людський з експлуататорськими цілями. Здається Винниченко цілковитий матеріяліст, коли розшифровує всі вищі інтереси і зводить їх до таких простих речей, як їжа та кохання.

Але по суті Винниченко виступає тут з суто реакційними, страшно плутаними, бредовими поглядами.

І культура, і наука, і етичні філософські, і соціяльні погляди, і ідеали людства виростили в умовах класової боротьби і завжди мали на собі відбиток служіння інтересам пануючої класи. Але чи значить це, що пролетаріят зараз з легким серцем мусить їх викинути? Обплювати, оганьбити їх, і одкинути, як нікчемні—такий характер має критика Винниченка. Ні! Революційний пролетаріят зовсім інакше ставиться до своєї історичної спадщини, що залишилася йому у вигляді всієї суми матеріяльної і духовної культури. Він не відкидає її, заплющивши очі. А вишукує все те позитивне, що виробило людство в упертій боротьбі за своє існування і намагається використати в своєму будівництві одно, переробити, опрацювати друге.

Антипролетарським, нереволюційним є оганблення тих стимулів, що штовхали розвиток культури й суспільної ідеології. Винниченко зводить їх до зоологічного егоїзму, він знімає всякий покров вищості з людської впертої праці над розвитком культури, науки, мистецтва, бо він бачить у них свідому оману, бо він нездатний піднятися до того, щоб урахувати їх суспільне історичне значіння.

Не як на егоїстів дивимось ми на великих людей науки, філософії й мистецтва старого буржуазного світу. Вони служили своїй класі не з егоїстичних міркувань, не тільки в узькому розумінні, а навіть більш широкому—егоїзму класового. Більшість із них щиро вірила, що працюючи для своєї класи, вони працюють на користь людству. І їхня праця дійсно була великим служінням людству. Навіть тоді, коли ці люди, наука, філософія служили пануючій класі, і тоді часто це було вели-

чезним прогресивним явищем, а власне тоді, коли пануюча класа була класою прогресивною, що веде людство вперед. А пролетаріят же своєму залятому ворогові—буржуазії не одмовляє в позитивній історичній ролі в певний час.

І тому пролетаріят, суворо, критично підходячи до історичної спадщини, з пошаною ставиться до минулих зусиль людства, навіть до його збочень. Зовсім не те у Винниченка. Характерно, що в нього вся дотеперішня наука, ідеологія, культура береться загалом. Про те, що наприклад, в надрах капіталізму родився соціалістичний ідеал, про те, що в старому суспільстві вже виросла пролетарська ідеологія, пролетарська наука й філософія—марксизм і лєнінізм, про це не згадує Винниченко, а засуджує все водночас.

Тому Винниченкова критика й світогляд у цій газузі абсолютно нічого спільного з пролетарським не мають, а їх соціальне значіння є глибоко реакційне. Це є скрайній, доведений до жахливих розмірів, історичний нігілізм. І недалеко шукати ту класу, що її погляди тут відбив Винниченко. Ми вже мали приклади у нас в СРСР такого нігілістичного, одчайдушного ставлення до минулої науки, філософії й т. д. Це відомий у свій час Енчмен—виразник певних кол дрібної буржуазії. Його славу переймає зараз Винниченко. Слава незавидна, але суґубо шкідлива, оскільки подібні думки проникають у суспільство.

Винниченко намагається зі всього зірвати печать вишності, заганьбити, обплювати. Дрібному буржуа вдається завжди, що він розпустив увесь світ і положив собі в карман, нічим його не здивуєш, нічого він не може ні визнавати, ні шанувати, бо він сам нездатний на самопожертви, на відданість суспільству. І „Сонячна машина“ заходить так далеко, що ніяких вищих інтересів, крім інтересів власної шкури, не визнає.

До людської морали, етики, їх законів і приписів Винниченко теж підходить одчайдушно, рубаючи з плеча. Перед лицем вічності всі людські закони відносні й мають одну ціну: нічого не варті. Визнання абсолютної відносності всіх моральних і етичних принципів, це є найбільший скрайній прояв соціально-історичного нігілізму. Нема абсолютних приписів. Ми теж визнаємо їх відносність, але не перед лицем вічності природи, а перед лицем прогресивної класи—на сьогодні пролетаріату. Тому у відносності ми знаходим абсолютність, позитивне значіння принципів.

„А небо яке. Ач молодцем яким сьогодні прибралось у блакить. „Зрада“. Що значить яка будь зрада перед обличчям цієї величної, байдужої, блакитної вічності вгорі? Що людська етика, закони, приписи у хвилях мільйонів літ? На вагах природи людські чесноти й людські злочини важать не більше одні за одних. І ті й другі їй так само потрібні, необхідні й корисні, як математикові плюси й мінуси. „Юда й тридцять срібляників“. Наївна, дурна легенда примітивної психики, що претендує на універсальність. Сьогодні зрада є злочинство, а завтра—геройство. Три тисячі літ тому назад теперішні чесноти, вважали за злочин. Через другі три тисячі літ сучасні злочини вважатимуть за дитячі забобони. А життя й через три мільйони літ буде так само абсолютним, єдино-справедливим законом, а радощі й насолоди його єдино моральними приписами, які розумній людині треба виконувати“.

(Стор. 241—42, I).

В негативному ставленні до історичного минулого „Сонячна машина“ йде ще далі. Плямує, ганьбить пам'ять окремих осіб, яких революційні класи за їх відданість, самопожертву революційній справі й величезну

службу їй шанують і величають героями. Ми маємо тенденцію розвінчати, розшифровувати це героїство, звести значіння всіх великих діл до жаги за славою, до погоні за красивим жестом на очах у зачарованій публіки, до простісінького егоїзму.

„Мак мляво, розвезеними рухами, одтріпнувши пасмо чуба вгору, бере бритву й починає гострити.

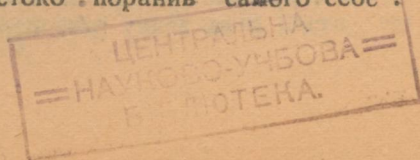
Героїство... І неодмінно барикади, ешафот, надхнений погляд, геройський жест. Ах, бідні паршивці люди, вони такі убогі, отупілі маленькі, що без надхнених „естетичних“ жестів для них нема героїства.

Подвиг... І неодмінно пустеля, печера, зелений бородатий дід-подвижник, чорт, молитва.

О, легко було тим історичним легендарним героям виробляти опереткові жести на барикадах, ешафотах, траншеях. Легко було зеленим, порохнявим дідам у своїх норах зашіптувати свої молоді пакості. Ні. Ти, голубе, не на ешафоті героїство покажи, не один раз, не одну чверть години, а все життя, що-години попостій на на ешафоті. І без публіки, братику, без аплодисментів, без жестів, нікому невідомий, незнаний, неоплаканий і весь час із головою на гільотині. А ну? І в історію тебе не запишуть, і ті, за кого ти смертником все життя ходиш, ще може й обплюють тебе. Що більше героїв: ти повинен усе, що через черево матери виніс із віків в людства, скинути з себе, як гадюка скидає шкуру. „І одречеться батько матери“—і коли їх, цих батьків і матір, наприклад, бомбою треба висадити в повітря, на шматки розірвати ту посмішку, що з неї ти пив перші радощі життя, ті груди, що втихомирювали соками своїми твої перші страждання—ти повинен це зробити точно й без вагання. Чуєш, барикадний герою? І ти—не зелений порохнявий дід, і ти не в пустелі, і ти маєш справу з наївним, дурнуватим чортиком-спокусником, що його вбога фантазія по-за голу жінку не сягає. Ні, тобі тільки двадцять сім років. У тобі необ'яждженим конем стрибає кров, ти в центрі величезного, напівбожевільного, жадного що-ночі танцюючого міста, круг тебе кишать усіма діяволами спокуси найвитонченішими, найхимернішими, найпривабливішими діяволами, яких тільки може витворити вчудьгована, передосвідчена з атрофованими нервами людськість. Отут, діду, спробуй бути подвижником А ну?“ (11—15, I).

Навіть якісь справжні революційні кроки Винниченко намагається звести до особистості. Революціонер—е революціонер перш за все з собою, й революцію робить перш за всепроти себе. Всяку суґубо-суспільну справу Винниченко хотів би звести до чогось, в чому захований інтерес особистого, „я“ врешті так само до егоїзму. Так відгукуються тутідеї „чесности з собою“. Тут же виявляється суґубо-індивідуалістичний підхід Винниченка до суспільних явищ.

„Бідна революціонерка, вона зовсім не думала, що той, хто руйнує, насамперед сам дістає болючі удари звалених руїн. Дорога бунтарка, вона зовсім не знала, що бунт проти других насамперед є бунт проти самого себе. Нема сорому, ганьби, злочинства ні в якому вчинку, коли нема їх у нас самих. Коли ж бунтуючий руйнар лежить із ожахненими очима, або конвульсійно одчайдушно, героїчно посміхається на слова „сором і ганьба“, о, він ще нічого не зруйнував, він тільки жорстоко поранив самого себе“. (Стор. 97—98, II).

Так немає жодного явища в минулій історії людства, що не викликало зневаги переоцінки й розвінчання. Мізерним здається Винниченкові все те, чим пишалося дотепер людство, воно все було зроблене з нетривкого матеріалу, й тому так скоро був розбитий суспільний організм сонячною машиною.

„Спинився великий могутній організм. Мовчать віки збираного любовно-самопожертівно здобуваного скарбу. Затихли голоси геніїв—стоять собі, просто томи збитого, задрукованого паперу. Але коли б вони всі раптом повставали з домовини, заговорили, затрубили, то щоб то допомогло? Нічого. Шматочок зеленої маси вбив усіх геніїв, усі гордощі, святощі, храми, ризи, забобони, науку. Чим же власне пишалося людство? З якого крихкого поганенького матеріалу творилися його „вічні“ святощі?“ (Стор. 48, III).

Безвихідним песимізмом віє від усіх слів „Сонячної машини“, направлених на оцінку й характеристику строю досоціалістичного, а це значить і нашого суспільства. І цей соціально-історичний песимізм є характерною ознакою світогляду, викладеного у „Сонячній машині“, сіреч світогляду Винниченка.

Спирається цей песимізм на тому, що характер суспільного прогресу неправдиво, скривлено урозумілий Винниченком. Справді, хто буде оптимістом, коли перед очима розгорнеться така перспектива, яка розвинулася в „Сонячній машині“? Була історія, був розвиток суспільства, була собі класова боротьба, революції, все, що вважалося за ознаки прогресу, що мусило неминуче приводити до соціалізму, до здійснення його. І все це—виявилось—помилка.

Не направлений був суспільний процес розвитку до соціалізму, виростаючого із іманентних суспільних причин. А, навпаки, після другої половини ХХ сторіччя світ ні на крок ближче не посунувся до соціалізму й навіть став далі, ніж будь-коли, бо імперіалізм досяг небувалої могутності. Значить, не туди скеровувалося людські зусилля, значить, даремні були всі жертви, що принесені, вся робота над культурою, над розв'язанням проблеми перебудови суспільного ладу. А тому й вірити в суспільний прогрес нема чого, нема й цінити факторів цього прогресу—науку, культуру, ідеологію, минулу класову боротьбу, революції й т. д. Та власне й про суспільний прогрес нема чого говорити.

Вся дотеперішня історія була просто процесом вічного кружання, що безконечно відновлявся. Суспільство крутилося в колі своїх протиріч і постійно відновляло їх у такому ж вигляді: постійно накопичувалися негативні риси в суспільному житті. Полюс же накопичення засобів усувати ті протиріччя не існував. У Винниченка, власне, суспільство є таким без'якісним накопиченням великої сили протиріч, які, однак, не можуть рухати вперед. Суспільного розвитку, суспільного прогресу, як наростання нових якостей, що призводять до зміни суспільства, Винниченко не бачить. Його розуміння суспільства цілком механістичні. І тому нерозумним видається існування суспільства вся людська історія.

„Бідні мільйони хлопчин. Скільки їх там от у цей мент кипить і корчиться на сковороді страждання. Як хоробливими наростами, укрито земну планету залізо-кам'яними містами. Як культури мікробів у сприятливій сфері, поскупчувались люди в цих наростах. І то в сліпій, то в організовано-свідомій ворожнечі, в ненависті катують одні одних, морять голодом, стріляють кулями, трують отрутами.. Головний закон тих наростів: наступати на подібного собі й за всяку ціну перелізти через нього кудись вище, кудись

далі. І тому там вічний вихросхожий рух здіймання, падання, кружання багатомільйонної мікробної маси. Вічне клетотіння боротьби, задрости, злоти, зневаги, одчаю, радості, зради, страху, зловтіхи, всіх отруйних, убиваючих життя почувань“. (Стор. 159, 1).

Такі слова вириваються у Рудольфа, дивлячись на Берлін.

Так заплутався в трьох соснах свого світогляду й кружляє в них Винниченко, уперто, але безнадійно поки що, шукаючи виходу. Специфічним розуміння суспільних процесів і законів викликається його соціально-історичний песимізм. А цей песимізм і брак науково-марксистської аналізи призводить до такого, а не іншого розуміння законів суспільного розвитку. Вихід із цього кола Винниченко вбачив у сонячній машині—оскільки він вдалий, побачимо далі

* * *

Соціальний песимізм в „Сонячній машині“ позначився на накресленні шляхів, що призвели до сонцеїстичної революції. Винниченко підкреслює, що вона була соціально обумовлена. Чи лежать ці шляхи в колі класової боротьби?

Класова природа досонцеїстичного суспільства малюється ним в досить оригінальному вигляді.

Характерно, що „Сонячна машина“ не показує нам пролетаріату, справжнього фабрично-заводського, організованого робітництва, як класи. Ті невеличкі згадки, що є в романі, висвітлюють пролетаріат у досить такі несимпатичних рисах.

Пролетарські маси не складають якоїсь цілої політично-класової одиниці, що посідає цілком певну й окрему позицію в політичній боротьбі. Пролетаріат розпорошився між різними соціалістичними й несоціалістичними партіями, організаціями й угрупованнями. Не посідає він і одностайної лінії в політичному житті. Наприклад, з приводу оголошення війни між Сходом і Заходом пролетаріат так само, як і все населення, розбився на два табори, а потім на велику силу течій, відтінків, які цілком по-різному ставляться до цієї події і ворогують між собою.

Пролетарські маси в дії, показані нам єдино після перевороту, але в якій ролі. Це дикий звір, що зірвався з прив'язу й кинувся на все, що не було доступно йому раніш. Нищить, грабує, брутально поводить. Це пролетаріат гвалтує Максову коханку Сузанну. Ніякі зусилля не змогли примусити пролетарські маси організовано, за планом переходити до нового ладу, що його накреслив був Каесем (Комітет Сонячної машини). Це, звичайно мало симпатій викликає до пролетаріату й не залишає сподівань на якусь прогресивну його ролу в суспільстві.

І Винниченко не бачить цієї особливої, властивої пролетаріатові, суспільної ролі. Не бачить, бо вважає, що пролетаріат, як клас, не існує.

„Пролетаріату, як класи, немає. Це вигадки теоретиків-економістів. Є різні собі більш-менш постійні групи з часто протилежними інтересами“. (Стор. 90, 1). „Народу, як і пролетаріату, немає, ваша світлосте“. (Стор. 92, 1).

Виходить те, що ми розуміємо завжди під пролетаріатом, то у Винниченковому суспільстві не складає класи.

Стара класа пролетаріату, що склалася за старого капіталізму, тепер розклалася на велику кількість різnorodних соціальних груп, які вступають між собою в постійну боротьбу.

„І серед нього (робітництва—Г. О.) є різні верстви з різними інтересами, що й кидають їх на боротьбу поміж собою. Праві соціалісти, ліві соціалісти, анархо-комуністи, старо-комуністи, не-окомуністи, анархо-соціалісти, активісти, пасивісти, інаракісти. І так далі й так далі. Числа їм немає“.

Звичайно, при такій розтічі не можна говорити про якийсь класовий програм, спільний всьому пролетаріатові, про класову боротьбу, що її веде пролетаріат.

Пролетаріат ХХ сторіччя не спромігся на утворення одної основної пролетарської організації, що дійсно б одстоювала революційний класовий програм і стояла б на чолі боротьби. Не висунув пролетаріат і своїх ватажків. Винниченко нав'язує йому Інарак, Максів, Рудольфів і Труд.

І це стає знаменитим тим більше, що водночас ми бачимо більш сприятливий стан серед пануючих клас. Перш за все, буржуазія на чолі з пануючою аристократією досягла небувалої монолітності. Фінансова буржуазія зуміла повести за собою всі прошарування буржуазної класи і значну частину дрібної буржуазії, що за часів старого демократизму виступали ще так самостійно. Протягом двох частин роману ми бачимо діяльність цієї класи, її не показано нам такою пасивною й безличною, як пролетаріат. Буржуазія має свій цілком певний програм і здійснює його досить послідовно. Ми маємо, нарешті, такого справжнього вождя імперіалістичної буржуазії, як Мертенс. Постать його в романі, з точки зору його класи, виведено цілком симпатичною. Стара аристократія теж має свою діяльну організацію й таких, цілком гідних своєї класи, ватажків, як принцеса Еліза і принц Георг.

І от на такому тлі ще більше понижується в наших очах роль пролетаріату, як суспільного чинника в суспільстві досондеїстичному. І тут Винниченкова концепція цілком ясна. Він уявляє собі суспільний процес таким, що він призводить до диференціації й розпорошення робітництва на різні соціально-класові групи, тому—до класового послаблення його. І, навпаки, до більшої консолідації й посилення буржуазії.

Що такі тенденції існують в імперіалістичному суспільстві, це звичайно правильно. Робітнича аристократія, наприклад має тенденцію перетворення в особливу класову перегруповку з особливими інтересами й політичною ідеологією. Але надзвичайно хибно й неправильно вбачити в цьому пануючу тенденцію, яка призводить до знищення пролетаріату, як єдиної класи взагалі. Це виходить з неправильної оцінки основних тенденцій розвитку нашого суспільства. Винниченко, дивлячись на суспільство очима дрібного буржуа, переляканого революціями, жахами класової боротьби й залізними законами конкуренції, що призводить до знищення великим капіталом дрібного й середнього, зневіряється в пролетаріаті й злякано перебільшує могутність імперіалізму й абсолютність його законів.

Тут у Винниченка виявляється цілковита безпорадність в оцінці русійських сил суспільства. Куди схиляються його симпатії, видно з того, яку велику роль надав він Інаракові. Ось ця організація:

„Як відомо її світлості, слово „Інарак“ це скорочення назви цієї організації: „Інтернаціональний авангард революційної акції“. Це нелегальна терористична, соціалістична організація, що має за своє завдання боротися з існуючим ладом. Різниця її з іншими соціалістичними організаціями та, що вона в основу свого програму кладе етичний момент. Її швидше можна назвати сектою,

аніж справжньою робітничою організацією... Силу Інарака різно оцінюють. Одні вважають його за маленьку купку фанатиків, божевільних або злочинних індивідів, другі перебільшують його силу, гадаючи, що сила його колосальна, що адепти його є серед різних шарів громадянства. Головною метою боротьби Інараку є терор“. (Стор. 55—56, 1).

Правда, і революційність, і сила Інараку лишаються більше на папері—за весь час не бачимо в романі нічого більшого, від безрезультатних спроб замаху на Мертенса. Та й по суті Інарак є організація, здатна більше на залякування, на тормошіння пануючих клас, що значної ролі не відіграє, бо ніяких мас Інарак за собою не має, не веде та й невідомий як слід пролетаріатові, бо строго законспірований.

Це є купка дрібно-буржуазних інтелігентських революціонерів анархистичного гатунку. Але Винниченкові симпатії на його боці.

„Вожді“ Інараку—Центральне Бюро Німеччини—група інтелігентів, здебільшого кумедні, чудернацькі постаті. Макс—журналіст, Тіле—детектив, чиновник поліції, Шпіндлер—чудернацький вчений-економіст, Клара—по професії жінка інтелігента.

„От Гоферт. Милий, висхий кумедний Гоферт. Він професор математики, він поважний бюргер, він кандидат на славу знаменитості. І він член Інараку. ... „От кучерявий, величезний Бров... Голова професійного союзу Німеччини, особа, яка може мати княжі палаци, яка до самої смерті може пишатися легальною „законною“ пошаною панів банкірів. Він, член Інараку, він живе, як маленький урядовець, він одрікся батька, матери, партії, самого себе і що-дня готовий на смерть“. (Стор. 214, 1).

Ця галерея типів дає цілком виразну соціальну характеристику Інараку.

Характерно, що Інарака не розглядається, як основну передову політику партії, він є просто додаток до інших робітничих, соціалістичних партій і організацій. Його члени перебувають і ведуть роботу в інших партіях. І основна установка програму Інараку досить таки невиразно чисто інтелігентська, як це видно зі статуту Інараку.

„Завдання Інараку—помогти діалектичному процесові перетвору морального світу людства з комплексу відносності у комплекс абсолютів“. (Стор. 218, 1).

Цілком ясно, що в таких умовах не можна говорити про справжню класову боротьбу, про боротьбу між пролетаріатом і буржуазією за повалення капіталістичного ладу. Протиріччя класових інтересів і розташовання класових сил склалися так, що на їхньому ґрунті перемога соціалізму неможлива, всі протиріччя з цього погляду видаються за неістотні, пролетаріат не може бути носієм і борцем за соціалізм. Така Винниченкова концепція.

Не можна сказати, що Винниченко викинув класову боротьбу з суспільного життя свого роману. Про неї ми можемо довідатися в романі. Але вона по-своєму характеру є така, що не виявляє й нероздмухує основного протиріччя імперіалістичного ладу, не веде його до загибелі й не веде до соціалістичної революції. Винниченко відкинув усі ті ознаки й передумови, що ведуть до диктатури пролетаріату. Тут Винниченко нічим не відрізнився від звичайнісіньких буржуазних соціологів. Бо буржуазна наука не заперечує класової боротьби, бо з фактами ж рахуватися треба, але не бачить, що вона веде до революції, до повалення капіталізму. Марксизм тим і відрізняється від буржуазної науки, що

класову боротьбу призводить до диктатури пролетаріату. Отже, видно— з якого боку в цій справі перебуває Винниченко.

Як бачимо, Винниченко відкидає всі шляхи вивести соціалізм із соціальних суспільних законів, які бачить і приймає наша партія, революційний пролетаріат. Але й тут він не залишив порожнього місця, а дав свої положення. Він теж намагається вивести соціалізм з певних суспільних протиріч.

Винниченко намагається довести й оперти проблему соціалізму лиш на одному положенні, що в суспільстві виростає неодмінно велика й пекуча потреба в заміненні капіталізму соціалізмом. Соціалізм—це є необхідність, яку конче треба здійснити через те, що в суспільстві по-старому ж далі жити не можна. Соціалізм у Винниченка є продукт соціально-психологічних і індивідуально-психічних протиріч і вклинюється в основному в проблему протиріччя, розходження між соціальним буттям людини й її природнім, тваринним інстинктом. Все людське, що до тепер зложилося, стало в великому протиріччі до всього природнього в людині, що є по суті вище, заклаки якого завжди живуть в людині й непокоять її. Це викликає потребу якось так перебудувати суспільний лад, щоб він забезпечував можливість як-найповнішого й найлегшого задоволення всіх природніх потреб людини. Ці потреби досить обмежені—їжа й любов.

Наростання загального невдоволення існуючим суспільним ладом, загальне невдоволення життям і бажання нового ладу,—це є цілком достатня основа для переходу в світ соціалізму. Винниченко не ставить собі й не розв'язує питання, чи соціалізм із необхідности став уже можливістю, чи склалися необхідні передумови для перебудовання основ суспільного життя, бо в нього соціалізм не зв'язаний з будь-якою технічною і соціально-економічною основою.

Засоби та основа, на якій стає можливим здійснення соціалізму, лежать по-за ходом і законами суспільного процесу. І „Сонячна машина“ цілком раптово приносить їх із лабораторії чемного хеміка. Праця над цим знаряддям перебудови соціального життя зайняла всього навсього дванадцять літ лабораторної роботи одної людини. В дуже малій мірі винахід сонячної машини зв'язаний з попереднім розвитком науки, а тим паче суспільного життя в цілому. Рудольф Штор же не добув, не виробив, користуючись найновішими досягненнями науки, геліоніт, що є єдино цінним в сонячній машині, а винайшов його в готовому вигляді в природі. В горах після землетрусу—це досить просто й легко. Сам же апарат досить простісінької конструкції і зробити його міг і не доктор хемії, а звичайний наш аматор-винахідник.

Коли так, сонячна машина могла з'явитися на сто, на тисячу літ вперед, могла з'явитися сто-двісті-триста років тому назад, могла з'явитися коли завгодно й однаково вона виконала б свою роль, бо невдоволення існуючим ладом існувало весь час з моменту поділу суспільства на класи, і з того моменту суспільство завжди було психологічно підготовленим до того, щоб захопитися такою штукою, як сонячна машина.

Значить, по суті, народження соціалізму є явище випадкове, ніякими закономірностями не обумовлене. Тому соціалізм по концепції „Сонячної машини“ є явище позаісторичне. До таких геркулесових стовпів зречення всього наукового й історичного доходить цей твір.

Другою характерною рисою цієї концепції соціалізму є її позакласовий характер. Бо ті протиріччя, які підготовляють ґрунт для сонцеїстичної революції, не лежать в колі економічно-класових протилежностей суспільства.

Винниченко розвиває нам безконечну галерею колізій найрізноманітнішого характеру, які панують в людському житті за старого ладу. Перед нами розкривається велике коло протиріч—соціальних, особистих, душевних. Але всі вони, навіть ті, які можна виводити з соціальних умов, мають підкреслений суб'єктивістичний характер. Наприклад, Макс і Сузанна, Рудольф і Еліза, при взаємному коханні не можуть кохатися через різні свої соціальні положення.

Навіть те, що непокоїть робітника Наделя, єдина фігура, що більш-менш закінчено висвітлена в романі з лав робітників, далеко не є відблиском глибоких соціально-класових протиріч—воно знову таки носить характер суб'єктивного розламу з життям. На шістьдесят років Надель загубив щастя... але молодим хлопцем він його мав. „Було ж колись щастя. Можливе ж воно“... Дуже характерно й те, на якому тлі показується Наделева опозиційність... Вечірній дзвін церковний викликає спогади, спробу зробити підсумки життю.

„Раптом десь ізнизу, збоку несміло, самотньо бенькає ніжне контральто вечірнього дзвону. Продираючись крізь гущу галасу, дзвякоту, гуркоту, ніжні контральтові хвилячки, як чистенькі гарненькі дівчатка у п'яному натовпі взявшись за ручки, дивом якимсь прокладають собі дорогу. І старому Наделеві з акуратно і строго начепленими окулярами на рожевому носіку стає тепло й по-іншому сумно. Пашить дитинством, старим суворим батьком, строгим соціалістом, який що-разу, як ловив Густава біля церкви, брав його голову собі між коліна й боляче шарпав великим товстим білим олівцем. „А не бігай до попів! А не бігай до попів!“

І було ж колись щастя. Можливе ж воно? Бо чого ж так тепло, так радісно журно, з такою подякою цілує душа пам'ять тих часів? „Бе-еннь... Бе-еннь“.

Густав Надель заплющує очі. В жовтій тьмі хвилясто дрижать ніжні звуки, рідні, далекі. Минуло життя. Шостий десяток. Ще років п'ять-десять—і каюк, смерть. І все? А де ж життя, а де ж те хвилююче, сонячне, таємно-вабливе, що визирало й мавило колись із кожної травинки, з кожної посмішки дівочої, з кожної зірки на густо-синьому небі?

Старий, маленький, рожево-чистенький Надель розплющує очі і за великих окулярів дивиться по хаті. Герман, прищуливши праве око, як мати, коли сердиться, перекинувши чорну патлату голову на праве плече, немов би страшно уважно, але іронічно слухає. Він зарані не вірить, що скаже Дітрих. Але Дітрих і не потребує, щоб той йому вірив. Він п'яний, просто п'яний, це тепер ясно видно. А Фріц лежить упоперек ліжка, бацає ногами й сміється. В хаті брудно, неохайно, безладно.

І це все? І тридцять років за варстатом, за дротиками лямпочок, і одрізана рука, і щоденне побивання за писклятами—все те ось за це?

„Бе-еннь... Бе-еннь“.

Украдено життя. Украдено спокій. Затишок старечий, передвечірній, передсмертний спочинок. Украдено родину. Нема родини, нема рідности, самі люти вороги, якоюсь силою збиті до купи. Ач, як кладають зубами одне на одного. (Стор. 98—99, I).

Украдене життя Наделева, але хто, як, куди направлено жало його, протесту?—це просто невдоволення життям, без гостро-підкресленого соціального протесту.

Розкладається, ламається Наделева родина, це мучить Наделя. Але так само, і ще в більшій мірі, зазнає мук і розпачу на ґрунті розладу родинного життя граф Елленберг і почасти Труда. І цей розлад яскравіше підкреслено в романі.

Момент душевного розламу, трагедія суб'єктивного розламу з життям—це є те найнегативніше з рис старого суспільства, що їх показує нам роман.

Розходження між особистими природними нахилами й громадськими обов'язками: Еліза, Макс, Мертенс. Внутрішня „душевна“ метушня і нерозрішення пекучих питань у Труди і т. д. і т. д. Через те ніхто не знає вдоволення в житті, кожний непокоїться, чогось прагне, проти чогось протестує, одні більш виразно, інші менше. Одні так, як Макс, стаючи революціонером, другі як Труда, ідучи в кокотки.

А над усім цим загальна дорожня життя, гнітюче почуття самотності, наприклад, у Мертенса, навіть Мертенс, цей владика півкраїни, незадоволений життям, скутий ним, так само гнітиться, як і всі інші.

Підкреслення одних усіх моментів відіграє дуже велику роль в критиці капіталістичного ладу, це є основна установка у Винниченка, але це взято самотньо, незв'язано з протиріччям соціально-економічними, не служить ілюстрацією до них. Характерно, що життєвий і всякий інший розлад в однаковій мірі охоплює і всі суспільні верстви, і навіть серед вищих у більш підкресленому вигляді.

Сили, що відіграють активну роль в практичному застосованні сонцеїстичного—соціалістичного ладу, що прочищають дорогу сонячній машині, мають теж підкреслено позакласовий характер.

Чого варта, наприклад, сцена всекласового, всенароднього захвату з приводу оголошення легальності сонячної машини. Подарування фабрикантом Інбером своєї фабрики для виготовлення апаратів.

„На приступку з юрби тиснеться товстенький рудий, у буйному ластовинні чоловік. Він махає капелюшем, шалено вертить великими очима в білих віях і кричить:

— Панове! Товариші! Панове! Два слова! Товариші! Я жертвую на Сонячну Машину всю свою фабрику скляних виробів у Різенгебірге. Всю фабрику! Рудольфе Шторе, я жертвую свою фабрику! Беріть. Заявіть Комітетові. Я, Фрідріх Імберг, жертвую. Я—капіталіст, але я розумію. Мій батько був сам робітником!

Він іще щось кричить у нестямі екстазу, але слова його покривають оплески, крики, вигуки:

— Браво! Слава! Як ім'я? (Стор. 186—187. II).

Найхарактерніше те, що власне Мертенс і Еліза—вони відіграють чи не видатнішу роль в остаточному змаганні нового і старого ладу. Мертенс стає на чолі боротьби проти окупаційної армії Сходу, він одмовився в свій час підтримати акцію „Друзів Ладу“, від нього йде пропозиція про тактику боротьби з армією, він своїм геніальним умом і досвідом вносить елемент організованості в боротьбу, він вказує способи, як завдати найтяжчого вдару в час бою з армією Сходу, вказавши на підземні входи в палац. Один він, ніхто більше з ватажків сонцеїстів, кладе своє життя за перемогу сонцеїзму. Еліза два рази зробила велику послугу, рятуючи від арешту й розстрілу весь керуючий актив сонцеїстів—вона вже цілком з ними в момент останнього бою.

Характерна сцена цього бою. Хто ним керує? Хто, власне, бився? До чого звелася керовнича роль в Макса, Елізи, Труди, Рудольфа і всієї верхушки бувшого Інараку—вони з автомобілів у затишному

містечку спостерігали за боєм, а не керували ним, не билися самі. А Мертенс боровся, ішов на вірну смерть.

До чого іншого може призвести оця характеристика діючих у боротьбі сил, крім умалення ролі основного її чинника—пролетаріату, (бо тільки його ми розуміємо за основного чинника), а цим самим—до демобілізації його.

Характерно, що сама ідея винаходу сонячної машини родиться в Рудольфа Штора на ґрунті відмовлення від усіх метод революційної, класової боротьби за соціалізм, як протиставлення їм.

Коли перед очима в Рудольфа повсталала картина безглуздості соціальної боротьби, постійне безвихідне її кружання (див. цитату 159 стор. І тому), чекаючи результатів своєї роботи над апаратом, Винниченко так передає думки Рудольфа:

„Ах, невже й на цей раз не вдасться? Невже він ще довго не зуміє виступити зі своєю зброєю проти безглуздя мікробів?“ (Стор. 159 І).

Рудольф в розмові з Максом:

„А що до моїх слів, Масі, то не бери їх так гаряче до серця. Може я не так щось сказав. Я тільки хочу сказати тобі, що я... що мені не до душі така боротьба, яку ти і твої товариші провадять. Може я помиляюсь. Я не знаю. А моя боротьба—от:—і Рудольф показує на стіл, заставлений приладдям.

Цим я служу й хочу служити людям. І скажу тобі, Масі, що коли мені удасться те, над чим я працюю тепер, то я принесу всім покривдження більше користи, ніж пудами трути.“ (Стор. 153, І).

А ось елемент програму Рудольфа:

„Рудольф терпляче жде й починає знов:

— Але я не вірю, що трутами, вбивствами, смертю можна творити життя. Це логічний абсурд. Терор—це самовбивство для тої самої ідеї, яка його вживає. Так я розумію твою організацію, Максе. Вибач мені, але я з нею не можу згодитись. Я... не політик і нічого на політиці не розуміюсь, але я певен, що люди можуть і повинні порозумітись не шляхом боротьби насили й самогубства, а шляхом розуму, науки й праці.“ (Стор. 152, І).

„Я служу істині й науці, Максе“. (Стор. 154, І).

Граф Елленберг та батько є ті люди, що дали змогу Рудольфові за його ж словами досягнути щастя—винайти сонячну машину. Він це відзначає:

„Люди, які дали мені життя й змогу досягти щастя, перші мають право на звітність від мене“. (Стор. 299, І).

Принцеса, граф Адольф, Елленберг, міністр Мертенса, граф Елленберг—ось ті люди, перед якими відбулася перша демонстрація сонячної машини.

І не скоро в ній узяв участь сам пролетаріат.

Винниченко не пошкодував рис, щоб підкреслити позакласовий характер усіх факторів, що діють у застосованні в життя ідеалу соціалізму через сонячну машину. Та дивом якимсь виходить, що все ж ми бачимо такий чи інший зв'язок з сонцеїстичним переворотом всіх клас: буржуазії великої і дрібної, старої поміщицької аристократії і т. д. тільки не бачимо... пролетаріату,—єдиної класи, яка насправді,

назавжди зв'язала судьби своєї боротьби й перемог з судьбами соціалізму.

Та ще бачимо велике перебільшене підкреслення ролі інтелігенції, дрібної буржуазії. Інтелігенцію й дрібну буржуазію Винниченко не хоче брати як класу, це у нього не клас чи навіть класова угруповка. Це є сума окремих постатей, окремих осіб, одиниць, що вважають своєю справою боротьбу за кращий лад, метою поставили служіння „народу“ і т. д. І ці особи—є єдина сила, що проявляє якусь активність у часи змагання за сонцеїстичний лад. Тут ми знаходимо представників усіх класових угруповань: Мертенс—фінансова аристократія, Душнер—середня буржуазія, Макс, Рудольф, Шпіндлер—всі бувші інаракісти, представники дрібної буржуазії й різних видів інтелігенції, Еліза—стара велика аристократія, Труда—старе зруйноване обіднїле дворянство.

Дуже показовим є склад комуни і потім найвищої ради Вільної Спілки Творчої Праці, що є організуючим центром відновлення життя. Тут маємо „трогательное единение“ бувших інаракістів з усіма колами своїх минулих класових ворогів.

Це й є ті волеві одиниці, героїчні інтелігенти, революціонери, що, не дивлячись на імпотенцію в громадській активності, вважають себе за обраних, яким доручена доля людства й які несуть весь тягар організації й керування масами.

Винниченко в „Сонячній машини“ досить таки вперто держиться за стару збиту уже дрібно-буржуазну інтелігентську теорію героя й юрби. При чому юрба, пролетаріят, народні маси—це щось сліпе, мінливе, що веде за собою та одиниця, що зуміла чимсь запалити цю юрбу.

Чи це буде Мертенс, що раптом з'являється в театрі в час полювання за ним Інараку й юрба запалена бурно, оскажено вітає його.

„Величезне страховище-юрба ошкірилась усіма шерстинками, швидко тріпає й тріскотить ними й реве в дикому сліпому екстазі“. (Стор. 275, I).

„Оскаженіле страховище тільки реве, душиться від захвату й любови й несе свого ідола на собі. (Стор. 276, I).

Юрба тепер любить і славить президента, ганблячи бандитів з Інараку.

Чи це Рудольф Штор, що виступає з агітацією за „Сонячну машину“ й юрба знову захоплюється новим ідолом?

„Юрба вже побачила ідола, вона вже готова молитися перед ним і складати йому жертви“. (Стор. 186, II).

І тепер юрба не на Інарак лютує, а кідається в другий бік, на парламент.

„Ніхто не знає, де скоростріли, де комітет, але всім ясно, що має бути щось жакне. Маса на дні озера кипить, бурлить на одному місці, готова кинутись і в несамовитій люті на парламент і в сліпій паниді, душачи саму себе в розтіч“. (Стор. 181—182, II).

А ось теорія „деспотизму“, „вождизму“ і юрби. Така вже то юрба, що без ідола не може зробити й одного кроку, і ідола, і вождя й деспота так само творить в собі й сама ж юрба.

„А тим часом ці самі мільйони вічно потребують деспотизму. Деспоти не родяться, їх родить і творить юрба. Вона хапає

підсунуту збігом обставин звичайнісіньку людину, як глину мнє її тре, ростягає й нарешті виліплює те, що їй хочеться. І, зіпивши із звичайнісінької людської глини ідола-деспота, вона вимагає від нього всіх ідолських деспотичних рис. Ідол (монарх, герой, вождь) мусить бути надзвичайний, відмінний від усіх, неподібний ні до кого, вищий за всі людські норми, приписи, інстинкти, вищий за жалість, ласов, сльози, мусить бути якоюсь потворою з професійною жорстокістю ката, ліцемерством попа, безпомилковістю рахівничої машини. Ця потвора мусить по коліна брѳохати в пролитій ним людській крові й з тихим усміхом, або з апостольським патосом обіцяти перетворити цю кров у нектар для будучого людства. І коли та кров і ті трупи починають занадто смердіти, юрба скидає ідола, топче його, плює на нього й мстить на ньому за кров, за все те, чого сама вимагала від нього. А через якийсь час знаходить іншу глину й знову ліпить і знову падає перед новим ідолом до нового бунту, до нових ешафотів, гільотин і бомб. Вічний закон життя, вічні прояви його“. (Стор. 267, I).

Ідол завжди необхідний юрбі, масі й особливо для переходу до нового суспільства, без нього не відбувається перехід.

„Ідол? Ну, що ж — це пуповина, без якої не родиться нове людство.

Ідолів розбивають, як тільки помітять, що вони з такої ж самої глини, як і всі“. (Стор. 107, III).

І так само, як і за старої доби і в сонцеїзмі ідоли не мішаються з юрбою, протистоять їй, є вищі над нею, одмінні.

„Граф Адольф із усмішкою наводить бінокль на гору.

Вона обліплена ярусами. Під самим фундаментом золотого ідола, очевидно, зібралися жерці й первосвященники. Так само, як тисячі літ тому, як в усіх епохах життя людства, як за найбрутальнішого рабства й неуттва, так само й тепер жерці не змішуються з юрбою, так само знахурять і обкурюють чадом дивовижного й показного слабеньку душу юрби. І так само цими немудрими комедіями вільнолюбне, незалежне, творче жрецтво здобуває собі перші місця й тримає під своєю владою очманілу отару“. (Стор. 178, III).

Навіть в новому суспільстві Винниченко бачить вищу роль інтелігенції, осіб, що виділяються своїм розумом і є монополістами досвіду. В інтелігенції лиш Винниченко здатний бачити, якусь позитивну будівничу силу, яка варта уваги.

Руді, Мертенси, „тисячі рахуючих“, краса та радість — ось сили, без яких не створити нового суспільства, пролетаріат же — працівник, це не варто. Він робив і робитиме, а от „без тисяч рахуючих, розміщуючих, переставляючих нічого не може бути“. (Стор. 175, III).

Старенька уже підтоптана теорія організаторів і виконавців покійного Богданова. Чи не з нею наважився Винниченко втілювати принципи нашої революції в своєму романі — марна праця.

Так, заперечуючи й відкидаючи роль пролетаріята, знижуючи його, Винниченко виступає з апологією інтелігенції, декласованої дрібної буржуазії, яка, загубивши свою класу і не знаходячи куди пристати, уявляє собі, що вона служить людству, а не класам, всім хоче добра — тому зневажливо ставиться до класової боротьби.

Винниченко й сам знає, що на самій інтелігенції досить таки важко оперти таку складну справу, як перебудову суспільства, а тому й

інтелігенція в цій перебудові грає досить таки незначну ролю. Винниченко змушений тут ще раз підкреслити своє розчарування й песимізм що до можливості виникнення соціалізму на підставі соціально-економічних закономірностей.

Цей песимізм змушує Винниченка шукати рухаючого принципу революції по-за суспільством. От на такому уникненні діяння соціальних сил і соціальних закономірностей будується Винниченкова теорія сонцеїстичної революції.

Соціальний переворот, що його приносить сонячна машина, поділяється на два етапи, в яких діють різні закономірності. В поваленні, деструкції капіталістичного ладу діє єдина сила—сама сонячна машина; вона не знає ніяких перепон, і як таємна казка, всюди проникає, всіх захоплює й рухається непереможними кроками, невеликими, зверху непомітними, але неупинними:

„Обурення росте. Машина робить своє діло, вона бореться сама за себе. (143, II. Підкреслення моє.—Г. О.).

Важні не ті соціальні сили, що їй допомагають, важна сама ідея-отруйність цієї химери—сонячної машини.

„Значить не в Інараці суть, а в цій отруйності самої химери“.
(177, II).

Це все, так би мовити, підготовча робота. Але от скло має все населення й тепер раптом все міняється, відбувається величезний сонцеїстичний переворот. От як Макс в листі подає Рудольфу характер перевороту:

„Руді, відбувається величезний, грандіозний, ніколи нечуваний в історії людей процес. На очах, на твоїх власних очах, із швидкістю блискавки (коли говорити про історичне життя) відмирає ціла епоха. Без крові, без боїв, без барикад, шибениць, гільотин, без великих струсів, переворотів, без помпи й декламацій сходять зі сцени історії цілий соціальний лад“.

Так за допомогою сонячної машини відбувається сонцеїстична революція. Але нічого схожого. Ні класової боротьби, ні крові, барикад, діяння соціальних сил в цьому перевороті немає. Нічого подібного не потребує сонячна машина. Отже, бачимо цілком спокійний, тихий, мирний процес, що розвивається цілком стихійно й не вимагає особливих зусиль з будь чийого боку. Так відкидаються всякі соціальні закономірності, ігноруються соціальні класові сили, перекидається й викидається марксівська концепція революційної перебудови суспільства. Перемога соціалізму перш за все нічого спільного з революцією не має, крім того, лежить взагалі по-за звичайним процесом суспільного розвитку й не спирається на нього.

Що викликає таке зречення революції? З одного боку розчарування в революціях взагалі й це цілком природньо для дрібної буржуазії, для інтелігенції, що ніколи не може урозуміти дійсного значіння революції. З другого боку—жах перед жертвами, кров'ю, що несе революція, прагнення мирних способів розв'язання соціальних конфліктів. Ще більше випирає зречення революційних метод боротьби, що властиві пролетаріатові в способах захисту сонцеїстичного ладу від окупаційної армії Сходу.

Перш за все зречення збройної боротьби, зречення будь-якого опору.

„Отже, доктор Рудольф забирає сам слово. Становище грізне. Може бути дві можливості... Можливо, що все є тільки непорозуміння. Тоді ніяких, ні тихих, ні збройних опорів не треба, а треба тільки роз'яснення.

Можливо ж, що тут не непорозуміння, а певна умисність і незнання деяких фактів. Тоді знову таки ні тихих, ні збройних опорів не треба... Ніяких компромісів, ніяких примирень не може бути. Боротьба до повної перемоги. Все правда, але неправда те, що боротися можна тільки ненавистю, ворожнечею, газом, смертним промінням...

У нас, панове, є інша зброя, у нас є найдужча за всі газові й промінні артилерії гармата—Сонячна Машина, набита приязною веселістю духа й любов'ю до наших бідних ворогів... Ніякого опору, ніякого саботажу... Широ, ясно, весело й любовно до найбрутальніших заходів противника“. (Стор. 208-209, III).

Мертенс доповняє, конкретизує програм Рудольфа.

„Мертенс згоджується: любов—величезна зброя. Єдина навіть їхня зброя.

На його думку є тільки один спосіб увійти в безпосередній контакт з армією противника. Загальна любовність, веселість, приязнь тільки—тло, необхідне й важне. Але без безпосереднього контакту. Безпосередній же контакт є тільки... в нашої жінки.

Так, панове, в жінки. В ній рятунок. Противник усе може заборонити салдатів. Але ніякою дисципліною й карою не може заборонити прояву вічного закону потягу до другого полу. І це та щілина в залізній броні противника, в яку нам можна бити. І слід бити“. (Стор. 211-212, III).

Отже, маємо. Єдиними засобами боротьби є сама сонячна машина, але вона на допомогу потребує собі ще людської любови, принесеної ворогові, жіночим тілом. Сонячна машина, любов, жіноче тіло—от ті устої, на які спирається перемога сондеїстичного ладу й ті засоби боротьби, які можна визнати за єдино правильні, за єдино можливі. „Інші всі—фантастичні, нереальні й марні“ (Мертенс). Характерно, що в боротьбі за сондеїзм ватажки-сондеїсти у ворогів бачать тільки людину й апелюють не до класової солідарності, а до організму цієї людини. Смак сонячного хліба й тіло жінки повинні притягти всю армію на бік сондеїстів.

Після такої жорстокої критики й розвінчання всіх методів пролетарської революційної боротьби „Сонячна машина“ розрядилася таким немичним рахитичним дитинчам, як салонна революція. Чи вартий результат затраченої праці?

Ще раз хочемо підкреслити глибоку безпорадність, розгубленість і остаточний розрив з марксизмом, що виявив Винниченко в аналізі перспектив суспільного розвитку.

* * *

Як знаємо, перемога сонячної машини викликала величезну руїну й розпад всього життя. Приблизно через рік ми помічаємо тенденції до відновлення життя і в якийсь новий спосіб суспільних зв'язків. Дуже важно простежити рухаючі причини цього відродження, щоб виявити, як розуміє Винниченко закономірності, що діють і направляють суспільством.

Перш за все підкреслимо, що відродження прийшло раптово, несподівано для найголовніших керівників сондеїстичного перевороту.

Шпіндлер „не бачить тих сил, які б могли змінити“ стан руїни. До безпорадності, до цілковитої безвихідності доходить Рудольф, безнадійно намагаючись побачити якийсь вихід.

„Летить у світовому просторі земна мертва планета, яка колись (так давно, давно) називалася Землею. Темна, мокра, мертва тиша обкутала половину її. Сонно плямкають у сні самці та самиці, а на другій іншій половині жують жуїку й справляють танець самців і самиць. Настане тут день і ця половина буде жувати й танцювати, а та лежати ві сні.

І так на-віки? І це все?

Докторові Рудольфові хочеться вибігти і з жахом закричати на всю планету, стьобати її, плювати в неї, гризти її зубами“.

(Стор. 53, III).

Рудольфа охоплює одчай, невір'я в суспільстві. Він також не бачить в ньому сил, щоб повернули його зі стану руїни. І він, як і все людство впадає в стан цілковитої апатії й бездіяльності.

А все ж таки відродження приходить? Раптово і відкіля—ніхто не сподівався. Тут Винниченко хоче показати, що в самому суспільстві не можна шукати чинників його відродження. Ніякі сили не можуть повернути людину до соціального життя знову.

Є єдина сила, що здібна це зробити й ця сила є... природа, вічна незамінна, непорушна закономірність природи, яка всьому указує місце, все обумовлює й так само обумовлює і дає закономірність суспільству. Для нас важно виявити ті внутрішні причини, що обумовили це відродження, бо в їх розумінні полягає суть і основа Винниченкової філософії, історії, його соціальної філософії.

Ось одна риса, що наближає нас до розуміння цих причин. На загальному тлі сонності, бездіяльності, що опанувала всім суспільством і особливо мужчинами, жінки-дівчата проявляють активність, і характерно ж чому—а тому, що жінка ближча до тварини, тому почуття втрати людини не припинило в ній діяння природного тваринного чинника, вона ближча до природи.

„А чому ні Труда, ні мама, ні графіня, ні принцеса, ні жінка техника, ні дівчата з саночками, чому вони не хочуть лежати замотками, чому вони ходять так спокійно, так упевнено, так весело по мертвій землі, чому вибачливо гладять голови тюхтіїв, чому штопають, шиють, гріють—невідомо. Невже справді жінка стоїть ближче до тварини—і їй легше втратити людину? Є в неї самець, є дитинча, є кого лизати, любити, є чим нагодувати себе й їх—чого їй більше треба? Та й що вона втратила? Ланцюги?

Чи інше щось тут є—не знає доктор Руді й не може пояснити милій, хорошій Труді“.

(112, III).

Надходить весна, виводить усіх з апатії. З'явилася жага руху, жага активності. Це дає сонце—Вічна Матір, що вивела природу своїм теплим ласкавим промінням. Так само, як природу, ця Вічна Матір вивела й людство з апатії, вселила в них якесь прагнення. (Дивись стор. 121-122, III).

Разом виникає жага діяльності, потреба щось робити, потреба праці, що була остаточно зникла в людей. Тепер вона потроху пробуджується весною. Але характерна мотивація цієї жаги праці. Чисто фізіологічна потреба, фізіологічна енергія, що застоюлася в м'язах і якось хочеться її розрядити... рубнути, ударити хочеться. Нічого знов таки соціального, ані натяку навіть на те. (Стор. 127-128, III).

Така потреба праці, потреба розігнати кудись кров, що застоюлася в жилах, дати вихід енергії, що набралася за весь час бездіяльності, опановує людьми. Ще трошки, маленький штовчок і ця енергія може бути використана, організовано направлена в річище соціального. Хто ж дасть штовчок?

Штовчок дає жінка Труда, вона торсає і таки виводить зі стану рівноваги Макса, а потім Рудольфа, в неї в голові зароджуються плани відновлення життя й вона рветься їх реалізувати. Безпосереднішим, найсильнішим імпульсом, що викликав до діяльності Макса, було кохання до Труди й її поцілунок. І зараз же, як ошалений Макс кричить про організацію, збирання сил, роботу. (Стор. 135, III). І цей поцілунок Труди потім відіграв величезну роль, коли не на долі всього світу, то принаймні Німеччини. Відсіля починається новий період відновлення життя вже нового, соціалістичного.

Здається, що на такій нетривкій основі, як свербіння рук до праці, не збудуєш сталого суспільного ладу. Але, бачите, справа в тому, що людині, ну, просто, як біологічній істоті, властива потреба діяльності, здорова людина неодмінно хоче працювати й мусить працювати, бо лінощі то є просто хвороба, дефект організму. Та й за старого ладу всі працювали так чи накупе, кожний відчував якусь потребу діяльності.

„Бо не може, абсолютно ніхто не може жити без ніякої діяльності“. (Стор. 159, III).

Дуже характерно, що найперші ознаки відродження організації життя стали помітні „в південних частинах Європи й Америки“ (Стор. 138, III), це ж тому, що тут скоріше і сильніше пригріло сонце.

От перед нами всі ті чинники, що викликали в людей потребу організації, штовхнули їх до діяльності й до відновлення нових суспільних зв'язків. Ці чинники—Вічна Матір—сонце, природа, фізіологічна властивість людини, потреба в діяльності й праці, кохання, поцілунок.

Характерно, що Винниченко хоче навіть підкреслити нам оце своє положення діяння виключно природних чинників, в які непомішані аж ніякі соціальні фактори. В грудях радість, що не машинами і не в лабораторіях зроблено, не телеграф, не газети й відозви викликають людей з їхніх нор.

„А в грудях невідома, незрозуміла ніякими машинами й лабораторіями не зроблена радість і тьохкання, замирання перед хвилюючою тайною. Без телеграфів, газет і відозв повисипали зі своїх нор (люди—Г. О.) і солодко мружаться від радісної німої звістки“. (Стор. 123, III).

Так само і бджоли весною висипають з вуликів і розпочинають свою діяльність без телеграфів, відозв, канонад і т. д. Це є дуже характерне й багато значне порівняння; отже ж ніхто не може сказати, що у бджол діють якісь соціальні закономірності.

„Бджоли... завзято перелітають з одної квітки на другу, не штовхаються, не сваряться, не потребують ніяких відозв, канонад, намов, насмішок, моралі“. (Стор. 133, III—підкреслення мое Г. О.)

* * *

Характер майбутнього сонцеїстично-соціалістичного ладу Винниченко освітлив лиш побіжно. Це не викликало в нього істотної уваги. Про цей лад ми довідуємося почасті з маніфесту Вільної Спілки Творчої Праці. (Стор. 145—146. III) та слів Труди. (Стор. 157—158. III).

„Та ми всі матимемо собі палади. Ми зруйнуємо к чорту ці страшні кам'яні скрині, ці вулиці без сонця й світла. Вся земля буде величезний курорт із паладів і віл. (Стор. 160, III).

Як бачимо, малюнок нового ладу накиданий досить таки схематично. Не виявив Винниченко й особливої сили фантазії, щоб його збудувати. Це самий звичайнісінький, інтелігентсько-утопічний ідеал соціалізму споживчого. Про технічну й економічну основу суспільства ми не довідуємося. Та проте щедрою рукою розкидані краса, радість, кохання, спів та ще курорти, віли, палади. Дійсно, це чи ненайслабіше місце у Винниченка із ідейних позицій його роману, соціалізм показано в досить таки непереконаливому вигляді.

В цьому відношенні велика різниця між другим томом і першою частиною третього тому та другою частиною третього тому. Остання, де Винниченко хоче дати відновлення нових сонцеїстичних соціальних зв'язків, збудована досить штучно.

Зате цілком варта уваги та картина руїни, що настала після перемоги сонячної машини. Вона виявляє нам ті, так би мовити, принципи передумови, що їх має розрішити соціалізм і дає тенденції їх розрішення. Треба сказати, що Винниченко тут послідовно розвиває і синтезує ті ідеї, які вкладено ним у попередніх частинах роману. Тут як найяскравіше виявляється індивідуалістична установка світогляду „Сонячної машини“.

Які основні проблеми мусила розв'язати сонячна машина? Ця основна проблема, як вона дається всією концепцією роману — одна: звільнити людину від усього того, що за довгі тисячоліття набувалося в ній за час її соціального життя, і що врешті решт лягло на неї великим тягарем, який придушив усе індивідуальне, природне. Звільнити людину від усього суспільного, що по суті своїй є умовне надприродне, надбудоване над нею. Оголити людину до її природного існування й дати цілковиту свободу природнім тваринним інстинктам, які весь час обмежувалися залізними, соціальними законами.

Голівна причина, що перешкоджала людині до цього часу стати на цей шлях, була проблема їжі. Недосконалість способів годування і слабкість людських сил на одинці примусили людину вступити в суспільні зв'язки з іншими собі подібними, аби спільними зусиллями економіше й легше вирішати важку проблему їжі.

І через суспільство людина зуміла досягти досить значних ефектів. Але соціальне життя склалося так, що воно стало надто дорого обходитись людині. Поступово соціальне, специфічно-людське, яке мусило раніш служити захисту біологічної істоти людини, стало навпаки — йти вступереч тій істоті, обмежувати, сковувати її вільні прояви. І найтяжчим тягарем, що принесло суспільне життя людству, стала праця, праця-обов'язок. Для того, щоб примусити до цієї праці, стали розвиватися величезна державна, політична, ідеологічна й т. п. надбудови. Виробилися моральні, етичні приписи й закони, що зв'язали людину.

Суспільний розвиток ішов таким шляхом, що через внутрішню конкуренцію й стремління одної класи користуватися працею другої, суспільство йшло не по шляху полегшення умов життя, а навпаки, заходило в дальші тупики, чим більше порожнім і ненависним ставало життя.

І раптом сонячна машина положила край цьому процесові. Найперше вона усунуча важку працю за для куска хліба й навіки можливість використання чужої праці, Людина, що добуванням їжі змушена була стати на шлях суспільного життя, — тепер раптом звільнилася від цієї необхідности.

І тому найперший і головний удар сонячної машини, був удар по суспільству, у всьому його розумінні, по суспільству зі всіма його атрибутами, базами й надбудовами.

Найперше стремління, що викликало вживання сонячного хліба, було тікання від суспільних зв'язків, стремління до самотності. Максіві, коли він поїв сонячного хліба:

„Тепер хочеться забігти під кущі, кудись у найтаємнішу нору, там сласно гарчати, жадно глатати цю ніжну, теплу, п'яну масу“.
(Стор. 73, II).

Характерно не те, що в людині прокинувся звір, а те, що прокинувся самотній звір, що не знає ніяких ні суспільних зв'язків, ні обов'язків. Ось у чому основний *raison d'être* сонячної машини і „Сонячної машини“ теж.

І тому цілком закономірне і логичне є той стан, до якого доходить людство за допомогою сонячної машини.

„Людство ж загубило всі зв'язки, розпорошилося на мільйони атомів самотніх, незалежних, байдужих один до одного“.
(Стор. 77, III.)

На цьому власне Винниченкові слід було б поставити крапку. Ось тут кінцевий пункт його соціального світогляду, який він положив в основу всієї „Сонячної машини“ і розвинув у ній. Це було б останнім пунктом і завершенням тої ультра-індивідуалістичної точки зору, яка лягла в основу світогляду, виложеного в „Сонячній машині“.

Другу частину третього тому роману ми вважаємо за відступ від цієї основної точки зору, який зробив Винниченко не з переконання, а як уступку громадській думці й через те, що треба ж було якось вивести людину зі стану тваринного життя. Але індивідуалістична точка зору, яка так вірно служила тому, щоб відкинути й зруйнувати все суспільне, стала не придатною для того, щоб збудувати якийсь новий соціальний лад та ще й соціалістичний. Тому така бліда позитивна характеристика сонцеїстичного ладу, що врешті решт перемагає руїну.

Ми намагалися викрити і проаналізувати повну картину виложених Винниченком критичних думок. Глибокий, безвихідний соціально-історичний песимізм червоною ниткою проходить через увесь світогляд Винниченка, через усю „Сонячну машину“.

Винниченко протиставив індивідуальне соціальному. І в ім'я цього індивідуального остаточно відмовив у будь-якому позитивному значінні всього суспільного. Винниченко не зумів діалектично ув'язати індивідуально-біологічне з соціальним. Це в нього два цілком антагоністичні, що взаємно себе виключають і не складають єдності, полюси.

Критика всіх соціальних закономірностей у Винниченка розвивалася весь час од природи, в ім'я природи. Вона була апологією всього природнього, звірячого, тваринного, апологією індивідуально-біологічної природи людини всупереч її суспільній природі.

До природи весь час тягнув Винниченко, щоб розгадати соціальні протиріччя, щоб побачити хоч якісь виходи з того страшного тупика, в який заведено людство цими протиріччями. Але чи допомогла апеляція до природи Винниченкові знайти виходи з своїх ідеологічних тупиків? На нашу думку, ні.

Весь час над суспільним законом він бачив тяжіння якогось вищого природнього закону. І перед абсолютним вічним, природнім законом неістотними, маленькими, відносними здавалися закони людськості.

Але чи зміг Винниченко встановити причину обумовленості соціальних явищ природною закономірністю. Ні, бо й не можна цього зрозуміти. І тому всі основні явища виступають перед нами, як випадок. А тому вони залишаються непізнані, являються нерозумними й незрозумілими для нас.

Коли суспільство, життя взагалі—є низка нерозгаданих випадків, як можна його урозуміти так, щоб оволодіти ним. Воно завжди буде вискакувати з рук. А відсіля одчай, розчаровання, песимізм.

Чи розібрався ж Винниченко в природній закономірності? Теж ні. Він припустив абсолютну вищість, незмінність, вічність природніх законів, але природа так само непізнана, нераціональна, не піддається урозумінню, як та вища сила, що весь час тяжила над суспільством, про яку згадував Мертенс. Її закони фатальні й тяжкі для людства своєю нерозгаданістю. Хоча гармонійність природи викликає почуття захвату.

Темна, фатальна сила потреби нависла над людиною й людством. Марксизм теж розуміє світ, як світ обумовленої потреби. Але то потреба, яку пізнаємо й по мірі пізнання оволодіваємо нею. Марксизм не визнає фатальності. Ідеологія „Сонячної машини“ просякнена фаталізмом.

А фаталізм веде до тупиків душевних, особистих, соціальних. Відсіля нерозрешима, вічна, туга й самотність життя усіх героїв „Сонячної машини“ і навіть на порозі нового сонцеїстичного ладу. Ми не бачимо, чи розрішає сонцеїзм цю проблему, яку весь час на протязі роману підкреслював Винниченко.

Тут ми хочемо підкреслити, що соціально-історичний песимізм Винниченка в „Сонячній машині“ зв'язаний з його, так би мовити, життєвим і філософським песимізмом, бо врешті решт тупики ніде не розв'язуються. І це, на нашу думку, є надзвичайна характерна риса для Винниченкової ідеології, що відбита в „Сонячній машині“.

Дуже характерні є забарвлені песимістичними нотками сентенції надії (див. 10 стор. І тому) і молодості. Чарівний дар життя—молодість, але це вічно втрачений неповоротний уже потім рай (Стор. 38–39, І тому).

Деякі критики Винниченка вважають, що в „Сонячній машині“ він зробив крок уперед в своєму ідеологічному розвитку, в тому розумінні, що від біологічної аналізи людини він перейшов до соціальної і вбачають в цьому зречення основних вихідних положень його ранішньої ідеології й наближення до правильного розуміння соціальних закономірностей.

Ми вважаємо, що це розуміння невірне. У Винниченка нема відходу від своєї попередньої позиції й наближення до марксизму. Він просто зробив дальший крок в розвиненні й обґрунтованні своєї точки зору й тим ще далі одійшов од марксистської філософії.

А саме: до цього часу він ігнорував у людині діяння чинника соціального й підкреслював біологічний. Тепер він повертається до соціальних закономірностей. Але в якій формі?

Він тепер визнає соціальні закономірності також підпорядковані закономірностям біологічним, природнім. Соціальні закономірності є лише момент в закономірності природній і безпосередньо нею обумовлюються. Вони не мають самостійного існування, а є лиш проявом біологічних природніх властивостей людини.

Соціальні зв'язки і виникнення соціального життя не видається нам таким чином кроком вперед в розвитку людини, порівнюючи з тваринним світом, актом прогресу. Соціальне не є щось історичне, нове здобуте людством, не є крок і вихід за природні закономірності до

з'явлення нових, а є просто певна механічна частина природнього, що від нього якісно не різняться.

Це показує, наскільки близький Винниченко до діалектичного розуміння світу. Це ж цілком механістична, без'якісна концепція, що не виділяє соціальне від природнього, як особливу якість.

І ті товариші, що, захопившись зовнішніми прийомами Винниченка, вважають його в „Сонячній машині“ великим діалектиком, зробили б багато краще, коли б не захоплювалися цяцьками й на цій підставі не видавали б Винниченкові патента на марксистську ідеологічну витриманість в „Сонячній машині“, а спробували по суті, діалектично й глибоко аналізувати його дійсні погляди.

А ці погляди, ідеологія „Сонячної машини“ не тільки чужі марксистові, революційній ідеології пролетаріату, а просто ворожі, бо вони направлені безпосередньо проти нашого світогляду так само, як направлені проти СРСР, проти пролетарської революції, взагалі, як це, гадаємо, доведено нами в статті.

Як же соціологічно кваліфікувати „Сонячну машину“? Ми приймаємо точку зору, яка вважає це думками дрібної буржуазії. Але якої саме?

Точка зору, що в „Сонячній машині“ вбачає відбитий дрібно-міщанський, споживчо-дачницький ідеал, що це анархо-дачництво, прагнення міщанина, замученого містом до трави, занадто звужує справу і аж ніяк не відповідає основній установці роману й не в'яжеться з ім'ям і політичним обличчям її автора, Винниченка.

На нашу думку, це є страшенного напруження крик душі, бувшої колись революційною, дрібно-буржуазної інтелігенції, що хвилею революційних подій вибита з процесу соціальної боротьби, бо не знайшла тої твердої класової сили, до якої вона мусила пристати. Але вона не кинула своїх ідеалів прагнення нового ладу й ще шукає виходу до нього. Та все ж не може вийти з зачарованого кола соціальної безпорадності й кидається в жакні обійми песимізму.

Ми не хочемо зараз робити остаточного присуду над світоглядом самого Винниченка. В „Сонячній машині“ він є таким, як ми його характеризували—одвертим ворогом революційного марксизму. „Сонячну машину“ писалося 1922—24 року. Після цього Винниченкова еволюція могла піти іншими шляхами. Це не могло стати темою нашої роботи. Але що до попереднього шляху ідеологічного розвитку, то „Сонячна машина“ є ніщо інше, як заведення в єдину більш-менш цільну й закінчену систему поглядів, що раніш розвивалися Винниченком в художній творчості. В усякому разі про будь-який крок наближення до марксизму говорити не можна.